

NOVA RAZMATRANJA O *AQUAE BALISSAE* I NARODU JAZA Pejzaž - Vode - Etimologija - Kultovi - Mitologija, pitanje atribucije i kontinuiteta

UDK 930.26 (497.5) "63" "65"
Primljeno/Received: 2003. 04. 08.
Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Berislav Schejbal
HR 43500 Daruvar
Frankopanska 46
berosch2001@yahoo.com

*Studija autohtonih kultova na prapovijesnom području Jaza ukazuje da su ti kultovi mogli imati korijene u paleo/neolitičkim duhovno-magijskim vjerovanjima vezane za šamansku praksu balneorehabilitacijskog liječenja posebice ženske neplodnosti, Etnonim Iasi u literarnim i epigrafskim izvorima označava panonski narod koji je obitavao na području bogatom ljekovitim izvorima. Uvriježeno lingvističko tumačenje povezuje ime i prirodnu pojavu, uzimajući u obzir toplinu i jačinu izvora. Etnonim se može tumačiti i određenije. Izvedenice od korijena *ias-/*iat-, u starom grčkom vrlo jasno pokazuju značenje iscjeljivanja i ozdravljanja. Neke su potvrde vrlo stare i upućuju na mogućnost da je naziv izveden iz toga korijena već u prapovijesti označavao pripadnika populacije koja je razvila iscjeliteljsku specijalizaciju, vezanu uz ljekovite učinke termalnih vrela i ljekovitoga blata u panonskom prostoru. Arheološki i povijesni izvori uvjerljivo potvrđuju da su se na ljekovitim lokacijama na području Jaza štovala ženska i muška iscjeliteljska božanstva autohtonoga koncepta (Velika Božica, Silvan, nimfe). Jaški iscjelitelji (šamani / vračevi / medicine man) djelovali su pod posebnom zaštitom i uz štovanje tih božanstava. Iz ishodišnoga prostora termin se proširio i u egejski bazen, gdje je potvrđen i u mitološkoj prozopografiji i u geografskoj stvarnosti.*

Ključne riječi: Iasi, Velika Boginja Majka, neolitička Stara Europa, geotermalna vrela, peloidi, balneoterapije, šamani, biljka iasione, (lizerginska kiselina), iscjeljenje, circumbalkanska atribucija, egejski prostor, iasis (grč. liječenje)

*U početku bijaše Riječ,
Iv. 1, 1.*

*Ne postoji izum koji zaslužuje da ga stavimo u isti red s izumom pisma, uz iznimku kolektivnog postignuća razgovijetnog govora.
L. Mumford, Mit o mašini I, 172*

*Jerbo je vredniji vidar u'cjeni od mnogih drugih.
Homer, Ilijada, 11, 514*

*Kad je taj čovjek Mis iz Europa i pratnja stigao u proročište do svetog gaja Apolona Ptojskog posve blizu grada Akrefrije, da zapišu što će reći proročište, no tumač božanske riječi je iznenada počeo govoriti nekim barbarskim jezikom umjesto grčkog.
Herodot, Povijest 8, 135*

*Čudesna Gospo od Matemblewa Dolazimo Tebi s vjerom kao djeca majci Čula si molitve mnogih nesretnih ljudi i iscijelila bolesne dušom i tijelom. Podarila si majkama djecu za kojom su žudjele. Majko Pomози im da svladaју strahove trudnoće.
Molitva Čudotvornoj [nosećoj] Madoni iz Gdansk - Matemblewo-a*

Danas se nepobitno smatra da se rimsko naselje *Aquae Balissae* (CIL VI 3297; *Itin. Ant.* 365), odnosno *res publica Iasorum* te *municipium Iasorum* kao središte

velikog panonsko-keltskog naroda Jaza nalazilo uz geotermalne izvore na prostoru današnjeg Daruvara. Od druge polovice 18. st. razni autori (Taube 1777:

37-45; Piller & Mittepacher 1783: 112-116; Blašković 1794: 5, 14; 7, 25; Csaplovics 1819: 59-61; Katančić 1824: 467-468; Pavić 1852: 340-341; Oriovčanin 1856: 81-82) svjedoče o ostacima rimske arhitekture u Daruvaru i poglavito ističu nalaze carskih i drugih javnih natpisa (*Divo Commodo Res publica Iasorum; Thermae Iasorum*). Ovi su natpisi danas izgubljeni, no nakon temeljite komparativne analize povijesnih izvora i studije arheološke mikrotopografije *Aquae Balissae* njihov se sadržaj smatra točnim (v. Schejbal 1994; 1996; 1999, 234-269; 2000; 2003; usp. CIL III 4000).¹

Na arheološke nalaze, sepulkralne i posebice epigrafske javno-upravnog karaktera, te one kultne namjene u čast Jupitera i Silvana koji su izašli na vidjelo od sredine 19. st. do danas referirano je u stručnoj literaturi,² odnosno markiranje jaškog municipalnog teritorija i rekonstruiranje rimske cestovne mreže i postaja istaklo je nedvojbeno upravno-strateško-prometnu važnost *Aquae Balissae* ne samo u Gornjoj Panoniji nego i prema susjednim provincijama (Schejbal 2003a). Detaljna studija topografije srednjovjekovnog pejzaža daruvarskog područja ukazala je na opće, ali i posebne značajke u štovanju kršćanskih svetaca, ovdje crkvenih patrona srednjovjekovnih župa, posebice Blažene Djevice Marije (v. Schejbal 1999).

Tek što se detaljno analiziraju prirodni faktori i osobitosti pejzaža u kojemu su obitavali Jazi ("Topličani"?), te se rezultati postave u odnos prema kontinuiranoj naseljenosti od vremena paleo/neolitika, može se danas u kulturnom i vjerskom naslijeđu iz vremena duboke prapovijesti ukazati na specijalni regionalni razvoj koji se odrazio u značenju prapovijesnog imena *Iasi* / Jazi. Taj je etnonim proizašao iz pradavnog fonema, sačuvanog u korijenu **ias-* / **iat-*. Buduća istraživanja morat će pokazati i pojasniti kakva je bila njegova uloga u magijskom, ritualnom i mitskom prostoru, možda čak i od gornjeg paleolitika, a vrlo vjerojatno od vremena neolitičke stare europske

kulture nadalje u području dijela srednjoistočne Europe, jugoistočne Europe i Egeja, pa sve do vremena kretske i mikenske civilizacije i arhajskog doba Grčke te brončanodobnih i željeznodobnih kultura u prostoru atribuiranom antičkom narodu Jaza.

Samo dva antička pisca određenije su naznačila položaj Jaza u sklopu tada poznatog geografskog europsko-mediteranskog pejzaža, no nisu se referirali na posebne prirodne osobitosti - geotermalne izvore. Uvijek citirani Plinije (*N. H.* 3, 147) kaže da rijeka *Draus* teče kroz područja plemena *Serretes*, *Serapilli*, *Iasi*, *Andizetes*, dok Ptolemej naznačuje da pleme *Iassii* (*Ἰάσσιοι* / *Iássiōi*) stanuje u sredini Gornje Panonije prema istoku (*Ptol. Gea* 2, 13, 2).³ Služeći se navedenim podacima A. Mayer (1935: 69-70; 1957: 162; 1959: 52) je zaključio da ime *Iássiōi*, odnosno *Iassii*, kasnije *Ias(s)ii* / *Iasi* znači "Topličani," a izvedeno je sufiksom *-jo-* iz naziva za ovdašnju vodu, odnosno indoeuropskog korijena **jes-*, (kojem pripadaju između ostalih: staroind. *jasati*; starovisoknjem; *yesan*; germ. **jazjan*; šved. *äsa* iz **jasán*) u značenju "kipjeti, pjeniti se," odnosno "voda koja vri, ključa," prema više geotermalnih vrela koja se na njihovom teritoriju nalaze. Slijedom toga ime mjesta *Aquae Iasae* (CIL III 4121) značilo bi "topla vrela" ili "toplice" dok bi Jazi nastanjivali područje od Varaždinskih toplica uz Dravu do Daruvara.⁴

Prema tim podacima kao i epigrafskim izvorima te prema rasprostranjenosti 25 geotermalna izvora (u zapadnoj i sjeverozapadnoj Hrvatskoj osamnaest: osam hipotermalnih od 20-34 °C, pet homeotermalnih od 34-38 °C i pet hipertermalnih s više od 38 °C; šest u istočnom dijelu Republike Slovenije; v. karta I, na kojoj su izvori markirani i pozicijama rimskih postaja i naselja)⁵ ime Jaza moglo se u različitim prapovijesnim razdobljima i povijesnim okolnostima protegnuti od pograničnoga područja Republike Hrvatske i Republike Slovenije sa širim prostorom Varaždinskih Toplica

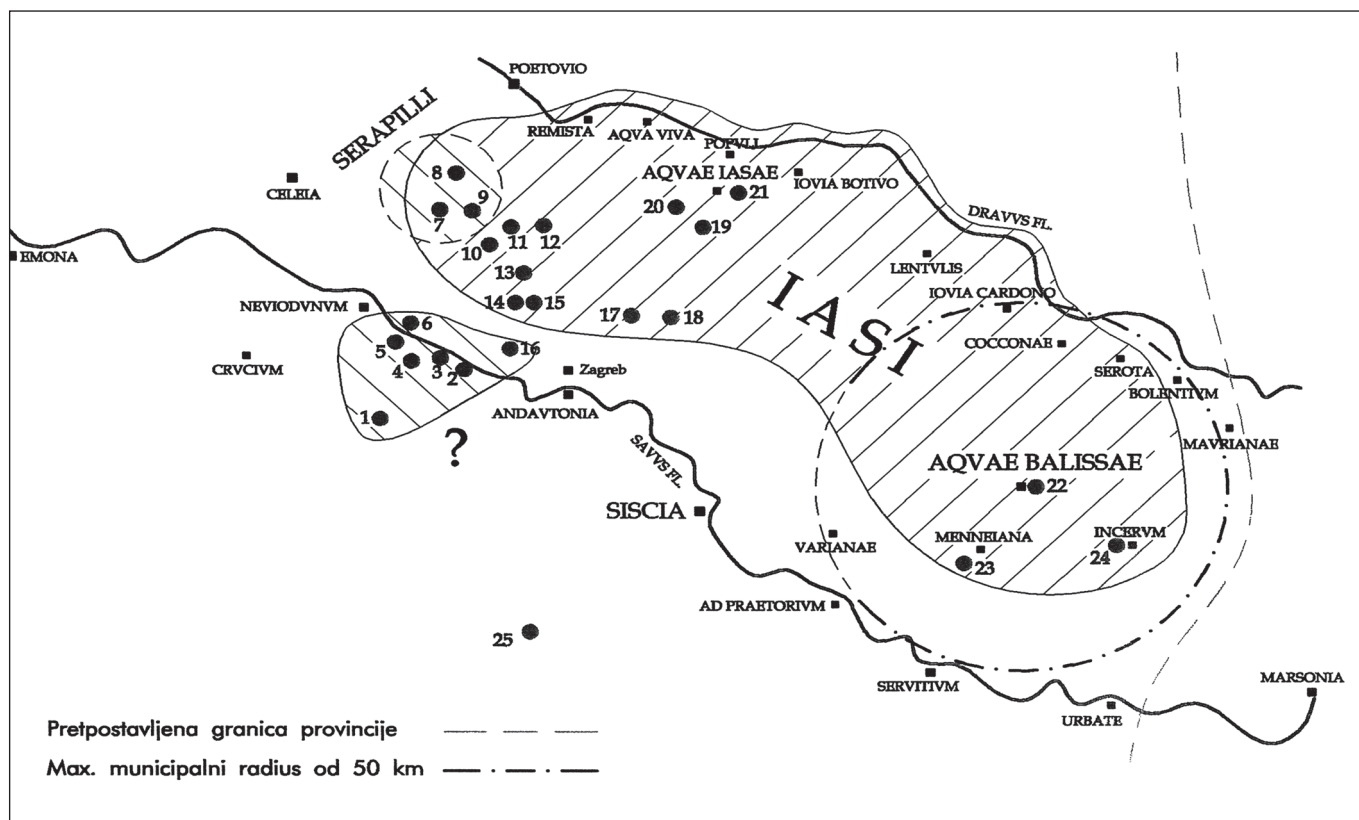
¹ Jezgra zahvaćene interdisciplinarnе znanstvene materije u ovom tekstu - s još jednim o rimskim komunikacijama, pojavila se sredinom 2001. godine i trebala je biti integralni dio rada *Municipium Iasorum - Aquae Balissae* za međunarodni projekt *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia* (v. Schejbal 2003; Schejbal 2003a). Međutim, dužinom oba finalizirana teksta prerasla su svoju maticu. Autor posebno zahvaljuje dr. sc. Brunu Kuntić-Makvić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, te dr. sc. Marini Milićević-Bradač s Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu koje su pomogle da se ovaj tekst razvije prema autorovoj zacrtanoj ideji i smjeru istraživanja, kao i Nenadu Šironji, dia. na izradi karte I. i dr. Mironu Kovačiću iz Instituta za geologiju Zagreb.

² Kukuljević 1873: 92, 102; CIL III 3998-4000; Brunšmid 1911: 124-144; 1914: 257-258; Szabo 1927; 1934; Mayer 1935; Hoffiller - Saria 1938: No. 583-588; Mócsy 1959: 26-28; 1962: 601, 605; Alföldy: 1964: 218-221; 1965: 107-108; Pinterović 1975, 1975a; 1978: 35; Fitz 1956: 252, 258-259; 1980: 141, 145, 146; Póczy 1980: 241, 242, 262; Rendić-Miočević 1980: 105-120; 1992: 67-76; Bojanovski 1991: 60; Bulat 1991: 174; 1994: 35-37; Wilkes 1992: 81, 217-218, 257; Migotti 1994: 53-54, 112-113, 121-122; 1996; Rendić-Miočević - Šegvić 1998: 7-13; Schejbal 1996; 2003.

³ Ptolemejeva karta je na prostoru Gornje Panonije točno u sredini prema istoku, bilježila pleme *Iássiōi*, odnosno *Iassy*, v. *Claudius Ptolemaeus, Quinta Europae Tabula*, 23, Arnold Bucknick, Rome, 1478; Cermanović-Kuzmanović 1974: 21.

⁴ Za prve interpretacije u 19. st. područja Jaza kao prostora od "Varaždinskih Toplica uz Dravu do Daruvara," v. Katančić, 1824: 467-468; Kukuljević 1873: 92, 102.

⁵ Za geografski razmještaj geotermalnih izvora u kontinentalnoj Hrvatskoj i Sloveniji vidi: Kovačić - Perica 1998: 355-360; Nosan 1973: 5-81. Prema A. Mayeru (1935: 73) u okolici Rogaške Slatine (Slatina - kisela, slana voda), a zapadno od Jaza živjelo je neveliko pleme *Serapilli* čije bi ime značilo "Slatinjani."

Karta I. Položaj teritorija naroda Jaza u južnoj Panoniji i geografska rasprostranjenost 25 (+ 1, Sirač) geotermalnih vrela

1. Sv. Jana (HR)	14. Stubičke toplice (HR)
2. Sv. Helena / Šmidhen (HR)	15. Jezerčica (HR)
3. Terme Čatež (SLO)	16. Sutinska vrela (HR)
4. Bušća Vas (SLO)	17. Topličica sv. Ivan Zelina (HR)
5. Kostanjevica (SLO)	18. Sv. Ivan Zelina (HR)
6. Klevež (SLO)	19. Topličica Madarevo (HR)
7. Podčetrtek (SLO)	20. Topličica Gotalovac (HR)
8. Rogaška Slatina (SLO)	21. Varaždinske toplice (HR)
9. Harina Zlaka (HR)	22. Daruvarske toplice (HR)
10. Tuheljske toplice (HR)	23. Lipik (HR)
11. Krapinske toplice (HR)	24. Velika (HR)
12. Sutinske toplice (HR)	25. Topusko (HR)
13. Šemničke toplice (HR)	

(*Aquae Iasae*) i rijeke Sutle na krajnjemu sjeverozapadu, duž rijeke Drave na sjeveru, otprilike do današnje Virovitice (*mansio Serota*) ili do granice Gornje i Donje Panonije na istoku negdje oko Podravske Slatine (*mansio Mauriana*). Najistočnije područje što ga je moglo obuhvatiti ime Jaza bio bi dio Požeške kotline s naseljem Velika (*mansio Incerum*). Južna granica Jaza vjerojatno je tekla sredinom savsko-dravskog međuriječja. Međutim, ime je mjestimično moglo biti atribuirano i području južnije od Save, npr. u prostoru Samoborskog gorja s pripadnim geotermalnim izvorima (Schejbal 2003; 2003a: 95), ili zahvatiti prapovijesni areal oko današnjih

toplica Topusko.⁶ Na prapovijesnom području Jaza, omeđenom starim komunikacijskim riječnim pravicima Drave i Save i pritoka, nalazila se velika koncentracija geotermalnih vrela s balneorehabilitacijskim karakteristikama u dijelu šire kontaktne zone južnopanonskog i balkansko-mediteranskog prostora, v. Karta II.

Materijalni arheološki nalazi pokazuju da se narod Jaza u okviru panonske zajednice u sjeverozapadnoj Hrvatskoj razvio na supstratu kasnobrončanodobne (Grupa Zagreb) i halštatske kulture i to kao dio jugoistočne halštatske kulture, skupina Martijanec - Kaptol (750.- 550. pr. Kr.). Ona se prostirala od

⁶ Usp. karte TIR L 33; 34; Karta I; TK ĐU; TK KP; TK BJ; TK NG; TK NM; TK PS; TK PT; TK SP; TK VŽ; TK VT; TK BD; TK IV; TK SK; TK ZG.

Podravine, Međimurja, Pomurja do Srednje Slavonije / Požeške kotline (Marković 1984: 295-300; 1992: 5-7; v. Marić 1964: 186-190; 1964a: 58-72; Vinski-Gasparini 1987: 182-184) i gotovo se poklapa s danas definiranim područjem Jaza. U 3. st. pr. Kr. ekspanzija keltskih Tauriska zahvatila je područje istočnih Alpa i areal rijeka Sutle i Krapine, tako da su Jazi potpali pod njihovu vlast, odnosno pripadali su plemenskom savezu u kojem su Taurisci imali odlučujuću riječ, dok je istočni dio teritorija mogao biti kontaktna zona vojnog utjecaja između Tauriska i Skordiska (Schejbal 2003; v. Petrù 1968, 364; Marković 1984, 300; usp. Majnarić-Pandžić 1998, 220, karta 5).⁷

Nakon rimskih osvajanja područje Jaza, od 1. st. poslije Krista, integrirano je u okvir provincije Panonije, odnosno početkom 2. st. pripalo je Gornjoj Panoniji. U takvom provincijalnom uređenju zapadni je dio velikog teritorija Jaza s geotermalnim vrelima u savsko-dravskom međuriječju atribuiran različitim municipalitetima koji nisu imali specifično jaški karakter, te bi se njihovo ime sačuvalo samo u toponimu *Aquae Iasae* i u pridjevku tamošnjih božica (*Nymphae Iasae*⁸). Geotermalna vrela u Daruvaru, Lipiku i Velikoj pripadaju južnopanonskom prostoru što su ga Rimljani najkasnije urbanizirali.⁹ Povoljan geografsko-prometni položaj, veći autohtoni plemenski centar, prapovijesno kultno središte s balneorehabilitacijskim tradicijama, odnosno ekonomski napredak, omogućili su ustrojavanje samouprave pod peregrinskim imenom Jaza (*res publica Iasorum; municipium Iasorum*) u *Aquae Balissae* (Schejbal 2003). Prema A. Mayeru (1935: 73-75; 1957: 74; 1959: 17) lingvistička analiza pokazuje da bi pridjev u mjesnom imenu *Aquae Balissae* proizlazio od domaće riječi s indoeuropskom osnovom **bal-is-jā*, što bi značilo

“bolji,” “jači ” tako da bi *Aquae Balissae* značilo “vrlo jake vode” - “vrlo jaka vrela.”

Oslanjajući se na Mayerovu lingvističku interpretaciju vezanu uz ime *Iasi* i njegov općeniti navod geografske rasprostranjenosti geotermalnih vrela, detaljna raščlamba do danas zanemarenog podatka koji donosi Stjepan Bizantinac s.v. *Iás: Ἰάς, Ἰλλυρία μέρου. οἱ οἰκοῦντες. Ἰάται. λέγεται καὶ Ἰωνικοί / Iás, Illyrias méros. Hoi oikúntes Iátai. Légetai kaĕ Ionikoí (Jas, dio Ilirije. Stanovnici Jati. Čita se i Jonici)* ukazuje na mogućnost da se ime *Iássioi / Iassi / Iasi* protumači potpunije i s novim konotacijama.

Korijen **ias-*, / **iat-*, nema sigurno protumačeno podrijetlo. Zajedno s različitim formantima pojavljuje se u grčkom jeziku u značenju “liječiti,” “iscijeliti,” “učiniti zdravim” u ovim oblicima: *iáomai*, aorist: *iásasthai* (jonski: *iésasthai*); pasiv: *iáthen* (*iéthen*); futur: *iásomai* (*iésomai*); perfekt: *íamai*. Brojne su izvedenice: *íama* (*iema*) - lijek, ozdravljenje; *íasis* - liječenje (!); *íasimos* - izlječiv; *iasiónē* - ime biljke *Convolvulus sepium*;¹⁰ *iatér* - liječnik (ciparski, mikenski: *i-ja-te?*); *iatôr* - liječnik (tesalski natpisi); *iatria* - liječništvo; *iatés* - liječnik (Septuaginta); obično: *iatrós* - liječnik; *iatrikós* - liječnički; *he iatriké* (*téhne*) - liječničko (umijeće); *iátria*, *iatríne* - babica, primalja (!); *iatréuo* - liječiti; *íatra* - honorar za liječenje, liječnička plaća. Fonetska podudarnost je očita jer osnova koja počinje s »ia« može završavati sa »s« ili s »t«, a da se »s« i »t« izmjenjuju čest je slučaj (Frisk 1960: 704-705 i cit. lit.).

Korijen **ias-*, pojavljuje se i u imenima likova i junaka grčke mitologije. Velika Boginja Rea majka je Jazija (*Ἰάσος / Iásios*), jednog od petero Kureta (Daktila) iz Ide s Krete.¹¹ Graves (1987: 643; 53, b, 1, 8; 148, 4, 8) smatra da ime Jazona (*Ἰάσων / Iáson*)

⁷ Vlast Tauriska morala je poglavito pokrivati sjeverozapadno područje Jaza i izduženi komunikacijski prostor uz rijeku Dravu jer u istočnom dijelu jaškog područja u unutrašnjosti savsko-dravskog međuriječja nalazi latenske kulture nisu tako brojni, gotovo da ih uopće nema, Schejbal 2003. Prema Z. Markoviću (1984: 300; 1992: 7) tek od 1. st. na području Jaza se potpuno preuzima latenska kultura što je istodobno i početak romanizacije. Prema J. Šašel (1980: 422; v. Schejbal 2003; usp. Mócsy 1967: 198-200; Katičić 1968: 148; Marić 1989: 134) područje sjeverozapadne Hrvatske između Varaždinskih Toplica i Daruvara moralo je već prije dolaska Kelta biti gusto naseljeno. Imena na rimskim spomenicima s teritorija Jaza su predkeltska, dok nalaza iz ranih stupnjeva latenske kulture Mokronog I (300.-250. pr. Kr.) i Mokronog IIa (250.-180. pr. Kr.) ima prilično malo, što navodi na zaključak da su ovdašnji stanovnici doduše primili keltski materijal i kulturu, ali su sačuvali svoja imena, a možda i svoj jezik.

⁸ Za natpis v. Rendić-Miočević - Šegvić 1998: 8-9 i cit. lit.

⁹ Za proces urbanizacije savsko-dravskog dijela provincije Panonije v. Pinterović 1978: 34-39. usp. Mócsy 1959: 107-115; 1962: 597, 604-610; 1974: 143-145; Póczy 1980: 241-242.

¹⁰ Biljka puzavica (hr. slak). Vrlo brzo se širi na netom iskopanoj ili izoranoj zemlji koja nije zasijana poljoprivrednom kulturom, v. Hegi 1906: 2081-2085.

¹¹ Prema jednoj priči Kureti su čuvali Zeusovu kolijevku na Kreti dok drugi mit izlaže da su Daktili nastali od pet prstiju desne ruke koju je Rea zarila u zemlju dok je radala Zeusa, Graves 1987: 53 *passim*; Fimmen 1916: 785, s.v. *Iasos*, 13.

Argonauta ima značenje "iscjelitelj," dok bi značenje imena Titana Jazona (*Ἰάσιων / Iasion*) bilo još eksplicitnije, on je "domaći [autohtoni?] iscjelitelj."¹² Jazo (*Ἰάσω / Iasô*) je božica iscjeljenja i kći grčkog boga liječništva Asklepija - zmijonosca.¹³

Jaza (*Ἰασις / Iasis*) je ime jedne od četiri nimfe koje su imale svetište pored ljekovitog izvora u elejskom selu Herakleji.¹⁴ Osim epiteta kao *Thermíon* i *Thérmiós* (Bog toplih izvora), *Olios* (Iscjeljivač rana), *Askésios* (Iscjelitelj / Vrač), *Paieon* (Liječnik), Apolon,¹⁵ Artemidin brat nosi i pridjev *Iatrómantis* (Iscjelitelj / Vidovnjak)¹⁶ i otac je Asklepija, boga iscjeljenja i izvora. Apolon je prema predajama i Hiperborejca sa sjevera¹⁷ kojeg je predskazivanju naučio Pan.¹⁸ M. Eliade (1990: 280) smatra da iz predaja o prvim grčkim iscjeliteljima i božanskim liječnicima izbijaju izvjesne nejasne odlike šamanizma, odnosno neke grčke legendarne ličnosti koje se mogu povezati sa šamanima pozivaju se na Apolona.

U svom postanku, djelima i životu navedena grčka božanstva, likovi i junaci prema različitim mitovima višeznačno su povezani s drugim likovima i bogovima

koji imaju atribute iscjeljenja, plodnosti i rađanja, odnosno simboliziraju zemlju, vodu i prirodni životni ciklus.

Sukladno, ime Jazi ili Jati značilo bi "Iscjelitelji," točnije u značenju "Pleme koje živi uz topla vrela koja liječe - iscjeljuju," a ne "Topličani." *Aquae Iasae* značilo bi "Sveta iscjeliteljska vrela," dok bi ime *Aquae Balissae* imalo potpuno značenje "Vrlo jaka [iscjeliteljska] sveta vrela,"¹⁹ a *Thermae Iasorum* značilo "Kupelji Iscjelitelja."

Jaški šamani - medicine man morali su steći glas izvan svog etničkog teritorija. Kod stranih je naroda jaški etnonim mogao postati nazivom za stručnjaka - iscjelitelja.

Promišljanja M. Gimbutas (1991: 308-321; 334-341, 342-348; v. 1982; 14-18 i d., karta 1, 2, 3; 85-87) na temelju saznanja Winna (1981. 235-263) i Haarmanna (1989: 252, 260-261, 265-266, 270) ukazuju da su znakovi / pra-pismo, čija je svrha bila da se čitaju kao *sveti hijeroglifi* (Sacred Hieroglyphs), odnosno *staro europsko znakovlje* (Old European Script), na votivnim i kulturnim prapovijesnim artefaktima, figurama, oltarima, modelima

¹² Jazova kći Atalanta je žedajući udarila u stijenu kopljem i na tom mjestu je potekao izvor. Jedan izvor što ga je načinila božica Rea dobio je ime po Jazonu Argonautu. Poočim Jazona Argonauta i Asklepijev učitelj medicine je kentaur Hiron. Prema mitu Jazon Titan (sin Geje - božice Pramaje) je s Demetrom javno legao u tri puta preoranu njivu na vjenčanju Kadma i Harmonije (!) što ukazuje na pradavni obred plodnosti vezan uz poljoprivredu. Jazona je ubio ljubomorni Zeus. Osvećujući njegovu smrt Pandarej s Krete ukrao je Zeusu zlatnog psa. Za nagradu Demetra, Perzefonina majka, darivala ga je kraljevskim darom da nikad nema želučane tegobe, Graves 1987: 14, c, 1, 2, 4; 16, f, 5; 24, a, b, 1, 6; 25, b, 2; 48, 1; 50, b, c, d, e, g, i, 1; 51, e; 53, b, 1; 57 a, 1; 59, b, 72, 1; 80, c, j; 143, 1; 148, e, 12; 158 *passim*; Olmsted 1994: 5-7, 73-75, 252-253, 303; usp. Gamkrelidze - Ivanov 1995: 711-712; v. Meyer 1916: 758, s.v. *Iasis*, 2; Jessen 1916: 761-762, s.v. *Iason*; s. v. *Medeios* 1; Gundel 1916: 752-753, s.v. *Iasion*. Zamarovski (2002: 238) ne citirajući izvor navodi da je Jazon bog zaštitnik plodne unutrašnjosti zemlje, odnosno, neki ga ne smatraju bogom, nego tek demonom podzemlja.

¹³ Mayer 1916: 758-759, s. v. *Iaso*, 1; "Iaso." *Encyclopedia Mythica*. <http://www.pantheon.org/articles/i/iaso.html> [25. 4. 2001]. Asklepijevi sinovi Mahaon i Podalerije bili su liječnici pod Trojom, a ime njegove kćeri Higija imalo bi značenje "zdravlje" (usp. higijena), Graves 1987, 50, i, 2; 642.

¹⁴ *Paus.* 6.22.7.; Meyer 1916: 758, s.v. *Iasis*, 1; 801, s.v. *Iatroi*.

¹⁵ Delfskom Apolonu od strane njegovih štovatelja pjevana je himna *le Paeon* (Pozdrav Iscjelitelju). Prema svojim atribucijama Apolon korespondira s irskim božanstvima *Cú Chulainn* i *Fraech*, vedskim *Mitráh* i *Rudráh* (*Rudráh* = *Apam Napat* / Potomak Voda). To božanstvo zaprimilo je imena **Nepôts*, **Nepôtulos*, **Neptiônós* ili *Nebhtunos* (v. Neptun) = Bog Voda (usp. Posjedon / *potidan*, u značenju: "onaj koji daje da se pije iz šumovite planine," Graves 1987, 651), odnosno u svojoj vezi s božanstvima donjeg svijeta (vatre) taj bog je povezan s geotermalnim izvorima, Olmsted 1994: 7, 134-135, 156 i d.; 232-234, 252-256 i d., 277; v. Gamkrelidze - Ivanov 1995: 241 i cit. lit., 579 i d. Pridjev *Iatrós* nose božanstva Apolon, Asklepije, Dioniz i Posjedon, Meyer 1916: 805, s.v. *Iatros*, 3; v. Jessen 1916: 782-783, s.v. *Iasoniós* 1; s.v. *Iasónia* 2.

¹⁶ Prema Gamkrelidze - Ivanov (1995: 241 i cit. lit.) *Iatrómantis* ima značenje liječnik - predskazivač / vidovnjak, v. Neustadt 1916: 802, s.v. *Iatromantis*.

¹⁷ Hiperborejci pripadaju mitskoj geografiji o sjevernim, drukčijim narodima iz čije zemlje dolazi Ister, Katičić 1970: 76-79.

¹⁸ Pan se smatra za jedno od najstarijih arkadijskih božanstva i prema mitologiji naučio je Apolona predskazivanju koji je s tim znanjem zatim zavladao Delfima, ali i proročkim svetištem u Argu. Oba svetišta pripadala su kultu Velike Majke Zemlje. Panov otac Hermes (kojega su nimfe nakon poroda okupale u izvoru, *Paus.* 8.16.1) je vraćao pomoću kamenčića u posudi vode i kostiju zglobova. Mitovi govore da je Hermes (po nekima Apolon), Dionisov i Apolonov brat po ocu Zeusu, *izvadio* Asklepija iz iz utrobe mrtve Koronide, a da je šestomjesečni plod Kadmove kćeri *prišio* na Zeusovo bedro i *porodio* u devetom mjesecu. Apolonovi hiperborejski svećenici su u Delfima uspostavili Apolonov kult. Svećenici Asklepijevog kulta koji su obavljali ceremonije za vrijeme praznika plodnosti (tezmoforije) su prema tome vjerojatno bili i specijalisti za liječenje neplodnosti. Općenito Asklepijev kult je u isto vrijeme bila religija i terapijski sistem, Graves 1987: 17, g, 3; 21, c; 21, h; 50, c, 1, 8; 51, b, d, e, 1.

¹⁹ Pridjev „vrlo jaka“ vrela ne bi trebalo povezivati s jačinom pet geotermalnih izvora (danas: 9.5. lit/sec ili 450 lit/min s temp. 49 °C) nego s učinkovitošću njihovih iscjeliteljskih mogućnosti u ublažavanju bolova i drugih tegoba. Za postotak izliječenja v. bilj. 36.

hramova u vremenu između 5000. pr. Kr. i 4300. pr. Kr. prikazivani u kontekstu štovanja Velike Božice Majke / Zemlje u naprednoj ne-indoeuropskoj neolitičkoj i halkolitičkoj kulturi Stare Europe. M. Gimbutas vrlo intrigantno pretpostavlja da su *sveti hijeroglifi* služili i u kontaktima između individua i božanstava te su mogli imati i pripadne izgovore - foneme još od vremena gornjeg paleolitika. Znakovlje bi se sigurno razvilo dvije tisuće godina prije pisama prvih visokih svjetskih civilizacija, a ciparsko pismo i kretski hijeroglifi bili bi njihov izravni nastavak. Potonji su imali samo svetu funkciju u ritualnim religijskim ceremonijama dok je mnogo razvijeniji linear A isto služio u religijskoj praksi, ali nije bio ekskluzivno povezan s religijskim obredima. Neolitička kultura Stare Europe pokrivala je područje Egeja, jugoistočne Europe i dijela srednje - istočne Europe, i nestala je preovladavanjem valova indoeuropskih civilizacijskih zasada, preživjela je u neolitičkom i eneolitičkom egejskom prostoru na što ukazuju i analogije *starog europskog znakovlja*, te kretskih hijeroglifa i linearnog A pisma iz 3. i 2. tisućljeća. Njezin kontinuitet doživio je svoj veličanstveni procvat u prvoj polovici drugog tisućljeća pr. Kr. na minojskoj Kreti, štoviše, matrilinearne i matrijahalne tradicije sačuvale sve do povijesnih vremena na području nekadašnje Stare Europe.

Pejzaž dijela južne Panonije ispunjen s 25 geotermalnih izvora našao se na krajnjoj sjeverozapadnoj periferiji stare neolitičke europske kulture (v. karta II). Iz doba neolitika i Stare Europe u široj okolici Daruvara ističu se dva arheološka lokaliteta. U selu Pepelana (25 km sjeveroistočno od Daruvara) pronađen je jedini sačuvani fragment oltara u sjevernoj Hrvatskoj koji bi pripadao tipu oltara sa statuom Velike Božice koja se javlja u starčevačkoj kulturi (cca. 5500. - 4300. pr. Kr.) (Minichreiter 1992: 12-13, T 4-1, 2 i cit. lit.; usp. Gimbutas 1990: 257, fig. 7-53, 7-54). U selu Tomašica na lokalitetu Berek (15 km zapadno od

Daruvara) gdje je duljina prapovijesnog naselja prema profilima iznosila oko 470 m otkriven je 1968. sasvim izuzetan nalaz neobičnog tipa malog glinenog žrtvenika korenovske kulturne grupe (cca. 4700/4600. - 4200/4100. pr. Kr.) s urezanim linearnotrakastim motivima (Težak-Gregl 1993: 15, 25, T 18: 1; 1998: 91, sl. 19).²⁰ Do danas nije upozoreno da bi motivi urezani na žrtveniku iz Tomašice bili identični ili vrlo slični starom europskom znakovlju (usp. Winn 1981: 144, br. 118/128; 211; 249, br. 148, 176; 356; 370, fig. 1; Haarmann 1989: 259; Gimbutas 1991: 308, fig. 8-1; 313, fig. 8-10, 8-11).

Usprkos nedovoljnoj arheološkoj istraženosti objavljeni radovi ukazuju na činjenicu da je prostor u radijusu max. 55 km od Daruvara (Sava-Drava) bio naseljen u neolitiku i eneolitiku (cca. 5500. - 2200. pr. Kr.).²¹ To su lokaliteti starčevačke (Stara Rača, Pepelana, Kapelica, Kaniška Iva; Ždralovi - najzapadniji lokalitet starčevačke kulture) i korenovske kulture (eponimno Malo Korenovo, Pakrac, Kaniška Iva; Drljanovac, v. Težak-Gregl 1993: 12-15; 33-37) čiji su nalazi pronađeni i u srednjojadranskoj regiji,²² te sopotske (Pakrac, Pepelana, Nova Rača, Grbavac), lasinjske (Ždralovi, Nova Rača, Donja Kovačica), Retz Gajary kulture (Drljanovac, Pepelana, Stare Plavnice, Letičani) i vučedolske kulture (Babinac, Orovac, Letičani, Grginac). Iz ranog i srednjeg brončanog doba važan je lokalitet Dolina na Savi kod Nove Gradiške, a u prostoru međuriječja prostirala se vinkovačka kultura (Drljanovac) i kultura liscenske keramike. U kasno brončano doba ovdje se prostirala zapadna grupa kulture polja s žarama koja je pokrivala zapadni dio međuriječja Save, Drave i Dunava, odnosno grupe Virovitica, Zagreb i Nova Gorica (Virje, Ivanska, Virovitica, Kloštar Ivanić, Tomašica, Hercegovac), te grupe Gređani - Barice i Novigrad - Donja Dolina.²³

²⁰ Iveković 1968: 363-365, T 22: sl. 64. Dimitrijević 1978: 99, sl. 2; 1979: 310; Marković 1986: 9, sl. 3; 1994: 49-50, T 6: sl. 10.

²¹ U Daruvaru su se na tri pozicije pronašle kamene sjekire iz mlađeg neolitika, Schejbal 2003. Na većem dijelu prostora sjeverozapadne Hrvatske koji se može smatrati neistraženim do danas je zabilježen 31 neolitički lokalitet, 65 eneolitičkih, 18 ranobrončanih, 67 kasnobrončanih i 47 iz starijeg željeznog doba. Iz paleolitika i mezolitika zabilježeno je više lokaliteta od kojih su najpoznatiji Hušnjakovo brdo kod Krapine i pećina Vindija kod Donje Voće, te Punikve kod Ivanca i Varaždinske toplice, *Registar* 1997: 333-334; Malez 1979: 235-240, 249, 261. Za prapovijesne lokalitete zapadne Slavonije koji se ovdje atribuiraju području Jaza, v. Sokač-Štimac 1977: 28-34; Malez 1979: 240, 275-276; Minichreiter 1986: 81-86; Đajić 1989: 16.

²² Z. Marković (1994: 75-76 i cit. lit.; v. Dimitrijević 1979: 331; Batović 1979: 548; usp. Vinski-Gasparini 1983: 502; Težak-Gregl 2001; Schejbal 2003a, 95 i d.) smatra da su na temelju nalaza korenovske kulture u horizontu Danila 3/Hvara - Smilčić postojale veze s jadranskim prostorom. Osim toka Une i drugih rijeka cit. "bio je moguć također i put dolinom Neretve na Vrbas i okolice, pa u sjevernu Hrvatsku, možda daruvarsko-virovitičkom udolinom do južne Transdanubije. Takva veza ne samo da je bila moguća nego je i dokazana mješovitim materijalom korenovske i sopotske kulture (Prnjavor, dolina Ukline, istočno od Banja Luke), odnosno danilskim ili možda hvarskim elementima na nalazištu Sé kod Szombathélyya u Mađarskoj."

²³ Za sintezu v. Marković 1994: 1 i d., karte b - d. Opširnije Dimitrijević 1979: 235-259, 275; 1979a: 137-182; 1979b: 267-342; 1979c: 343-366; Benac 1979: 263-303; 309-333; Marić 1964: 177-190; Vinski-Gasparini 1973: 21 i d.; 1978: 129-156; 1983: 547-647; 1987: 181-231; Marković 1986: 6-12; 1990: 39-50; 1992: 1-7; 2003, 41 i d.; Karavanić - Mihaljević 2001: 7 i d; Minichreiter 1992a: 3-6 i d.; *Registar* 1997: 333-334 i d; Težak-Gregl 1998: 58-98; 2001; Majnarić-Pandžić 1998: 111-121, 130-178, 179-193, 194-230; Miklik 2003: 33 i d; v. Prgomelj kod Bjelovara: recentni nalaz srednjobrončanodobnog mača, *Arh. istraživanja* 2003., sl. na stražnjim koricama. Zahvaljujem G. Jakovljeviću, Gradski muzej Bjelovar koji će publicirati nalaz.

U sklopu nastanka ili nestanka navedenih kultura, odnosno kulturnih strujanja i prožimanja mnogobrojnih seoba, pomicanja njihovih nosilaca (naglašavajući posebice pojavljivanje elemenata Baden - Vučedol - Ezero kultura/e u egejskom prostoru, Anatoliji i istočnom Sredozemlju od kraja 4. tisućljeća pa sve do početka srednjoheladskog doba, Gimbutas 1991: 371-379; 384-391 i cit. lit.) najkasnija circumbalkanska atribucija značenja *Ias-*, / *Iat-*, mogla se dogoditi u kasnom brončanom dobu, kasnominojskom i kasnomikenskom razdoblju datiranom širenjem kulture polja sa žarama i pojavama koje se tradicionalno nazivaju ekspanzijom naroda s mora.

Pauzanija navodi (2.16.1; 5. 8. 4; 7.13.7; 8.1.6; 8.4.1): Jaza (*Ἰάσος* / *Iasos*) kao brata Pelazgija i Agenora;²⁴ na listi kraljeva grada Arga i kralja Jaza (ca. 1515. pr. Kr.), unuka kralja Arga; Jazija Arkadanina pobjednika u trci s brzim konjima na Olimpijadi koju je utemeljio Heraklo; grad Jaz (*Ἰάσος* / *Iasos*) na granici Lakonije [i Arkadije], što je vjerojatno arkadski grad *Iasaia* (= *Asea* iz *Paus.* 8.27.3).²⁵ Prema jednom mitu Jazov otac bio je Foronej, otkrivač vatre, proročki heroj i osnivač Foronika, prvog grada, kasnije preimenovanog u Arg; Jaz (ili Inah) bio je i otac Ije (*Ἰώ* / *Io*), izumiteljice alfabeta (!) i svećenice argivske Here, (*Paus.* 2.1.3.; *Apoll.* 2.1.3.; usp. Graves 1987: 50, 1; 52 *passim*; 56, a; 56 *passim* i cit. izv.).²⁶

Prema D. Fimmenu (1916: 783, s. v. *Iasos* (*Iassos*), 1.) Jazije ili Jazion je najjednostavnija izvedenica od riječi *liječiti* i odgovara junaku/junacima iz antičke književnosti koji je izvorno morao biti bog/demon plodnosti i kao takav i bog iscjelitelj, odnosno iz toga "heroja plodnosti" moraju se izvesti svi Jaziji čije ime potječe s Peloponeza, odnosno Jazon (Argonaut) je

kako smatra O. Jessen (1916: 759, s.v. *Iason*, 1) bio stari bog liječenja čije je božansko značenje rano palo u zaborav.

U Ilijadi (15. 332) navodi se Sfelov sin Jaz kao vođa Atenjana. U Odiseji (11, 128; 17, 443; 18, 246) navode se Jazov sin Amfion, vladar minijskog Orhomena (Amfionova kćer Hlora, unuka Jazija udala se za Neleja, kralja Pila gdje je njegov sin Nestor sagradio palaču, *Paus.* 4.3.7; 9.36.8);²⁷ Dmetor Jazov sin, vladar Cipra (!);²⁸ Jazov Arg (*Ἰάσον Ἄργος* / *Iasos Árgos*),²⁹ što bi se ovdje povezalo s dva navoda Stjepana Bizantinca:

- s.v. *Iasos*: *Ἰάσος δὲ τὸ Ἄργος καὶ Ἰάσιοι οἱ κατοικοῦντες*. / *Iasos δὲ τὸ Ἄργος καὶ Ἰάσιοι οἱ κατοικῦντες* (. . . . Jaz se zove i Arg i Jaziji su oni koji tamo stanuju);

- s.v. *Argos*: *ἢ τις "Φορωνκὸν ἄστῳ" ἐκέκλητο, εἶτα Ἰάσον ἀπὸ Ἰάσου τοῦ κατ' ἐνίου πατρὸς Ἰοῦς* / *he tis Foronikón asti ekékletō . . . eita Iason apó Iazu tu kat'eniús patrós Iús* (. . . . zvali su ga i "Foronička utvrda". . . . zatim i "Jaz," po Jazu, po nekima Ijinu ocu).

Ukazuje se i veza koja nastaje Ventris-ovim i Chadwick-ovim dešifriranjem pisma linear B, posebice s tablica iz Pila, pronađenih u "Nestorovoj palači". Autori (Ventris - Chadwick 1973: 98, 148, 145, 190-191, 200-201, 206-207, 549, 609) čitaju s "vojnih" i "vlasničkih / poreznih / inventarnih" tablica lineara B (57=An43; 58=An654; 60=An 661; 62=Cn655) ime *i-wa-so* = *Iwasos*, što bi se odnosilo na ime grupe ljudi (*Iwasoi?*), odnosno to ime bi bilo isto ili izvedeno iz imena područja / toponima te se pretpostavlja se

²⁴ Jazi(ji) su kao i druge mitološke ličnosti bili u različitim i ponekad oprečnim krvnim srodstvima s bogovima i mitološkim ličnostima, v. Fimmen 1916: 783 i cit. izv., s.v. *Iasos*, 1.

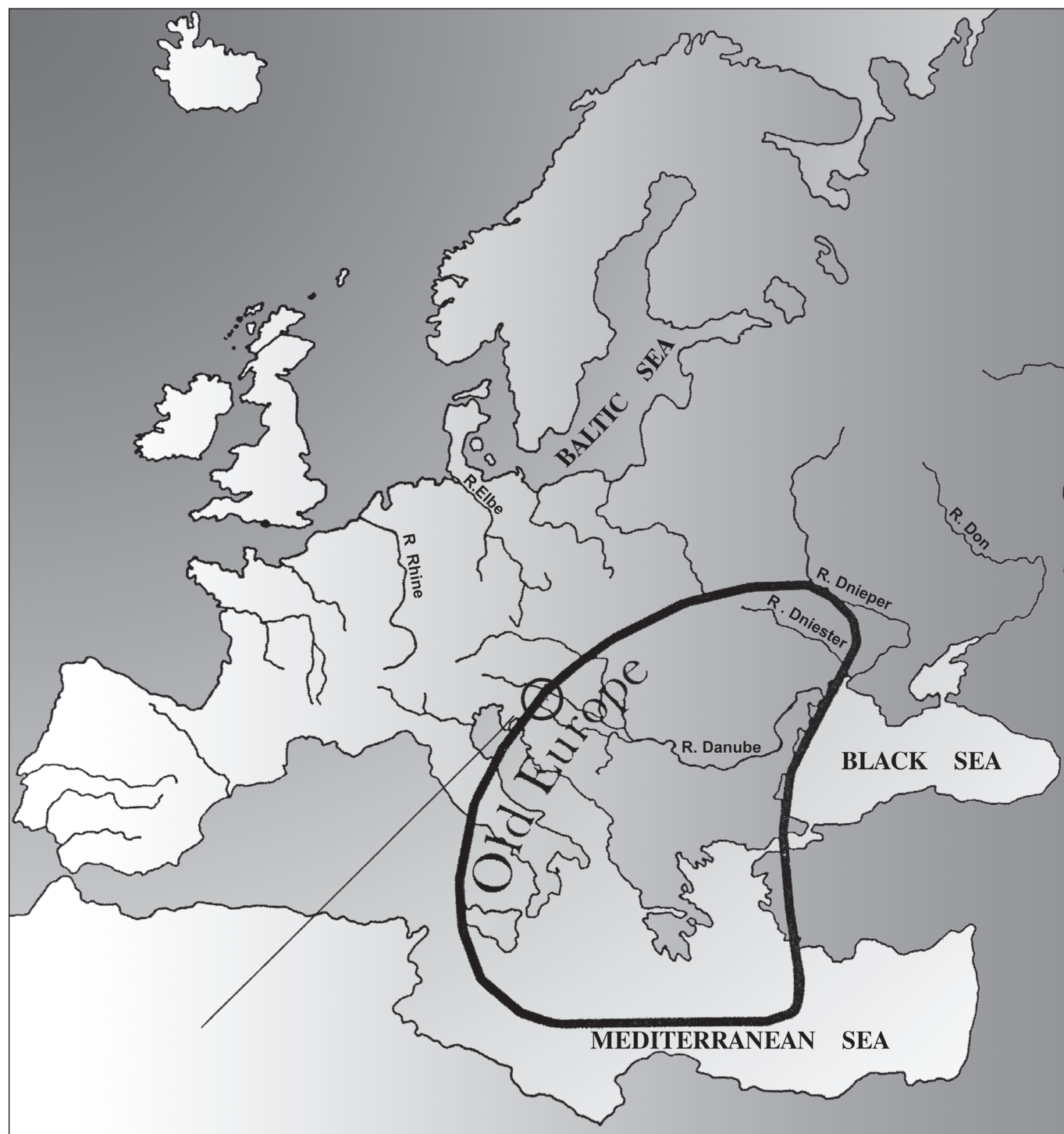
²⁵ Prema Pauzaniji i Apolodoru (*Apoll.* 8.1.5; 2.1.1) prvi čovjek koji je živio u Arkadiji bio je Pelazg, sin zemlje i po njemu je prvo ime Arkadije bilo Pelazgija (usp. Herodot 8, 135; Graves 1987: str. 19; pelaški jezik govorio se i na Kreti, v. Odiseja 19. 123-128). Arheološka iskopavanja su pokazala da se na lokalitetu *Asea* / *Iasaia* helenistički kulturni sloj neposredno nalazi iznad srednjoheladskog stratuma, iako je još jedna *Asea* koja se datira u klasični period (3. st. pr. Kr.) morala biti u blizini. Na obali Male Azije, današnje mjesto Kiyi Kislacik, Turska, nalazilo se naselje *Iasos*. Prema tradiciji *Iasos* su u 9. i 8. st. pr. Kr. napučili Grci Dorani iz Arga. Međutim, arheološki nalazi pokazuju da je lokalitet bio naseljen od ranog brončanog doba kontinuirano kroz minojsko i mikensko razdoblje, v. *Asea*: G. R. Crane (Ed.), *The Perseus Project*. <http://www.perseus.tufts.edu> [25. 4. 2002.], v. Fimmen 1916: 785, s.v. *Iasos*, 5; Büchner 1916: 785-709, s.v. *Iasos*, 15, 16; *Steph. Byz.*, s.v. *Iasos*. Prema R. Castleden (1993: 120, fig. 11, 38) u velikoj trgovačkoj, a možda i demografskoj ekspanziji s Krete oko 1700.-1600. pr. Kr. uspostavljene su minojske kolonije od Peloponeza (Kitera) do obala Male Azije (*Iasos*).

²⁶ Hermes je uobličio sve glasove u karakteristične znake, uzimajući klinaste oblike jer "ždralovi lete u klinastoj formaciji," a to je bio alfabet Pelazga koji je iz Arkadije prenešen i u Italiju. Inah (u značenju "onaj koji čini jakim i snažnim") je sin Oceana, osnivač kraljevstva Arga i Foronejev otac. Prema njemu je rijeka u Argu dobila ime, *Paus.* 2.15.5; *Apoll.* 1.9.28; Graves 1987: 52, a, 2; 643; v. 51, i.

²⁷ v. Fimmen 1916: 783-784, s.v. *Iasos*, 3. Tira, majka Neleja zatrudnila je s Posjedonom, prerušenim u riječnog boga. Kasnije se udala za Kreteja, osnivača Jolka i rodila mu Ajzona, oca Jazona Argonauta. Grad Jolk je u mitologiji slavljen kao boravište Jazona. Nelej je uz pomoć Pelazga iz Jolka osvojio Pil i okolicu. Nestor, kralj Pila bio je voda snaga Mesenjana pod Trojom. U povratku iz rata donesao je Mahaonove kosti u Meseniju, *Apoll.* 1.8.2; 1.9.9; 1.9.15-16; 1.9.27; *Paus.* 3.26.10; 4.36.1; 4.3.2; Graves 1987: 68, e, f.

²⁸ Fimmen 1916: 783-785, s.v. *Iasos*, 1, 2, 4, 6.

²⁹ usp. Russo 1992: 64-65.

Karta II. *Prostor Stare Europe prema M. Gimbutas (1982: 16) i kružnicom naznačen širi položaj dijela savsko-dravskog međuriječja s 26 geotermalnih vrela*

da to ime potječe s prostora arkadsko-lakonske granice; uz toponim / etnonim bi se vezao i stih iz Odiseje (18, 246 = *Iasos Árgos*); štoviše, porezna tablica (76=Cn22) iz Pila navodi i ime *i-wa-si-jo-ta* što se tumači kao nom. plur. etnonima *Iwasiotai*. Po svemu sudeći *Iwasos*, *Iwasiotai* i *Iasos* funkcionirali su u kasnomikenskom dobu kao toponim, etnik i osobno ime.

Od 13. st. pr. Kr., prema N. Majnarić-Pandžić (1998: 194-220 i cit. lit.) nastupaju karakteristične promjene arheoloških nalaza ratničke opreme; brončane knemide, prsni oklopi, šljemovi i bojna kola (za područje

KŽP zapadnopanonskog tipa osim spaljivanja mrtvih i njihovog sahranjivanja u urne karakterističan je kult močvarnih ptica, Marić 1989, 134; v. 1964, 181) pojavljuju se od podunavske Srednje Europe pa do Balkanskog poluotoka potvrđuju nedefinirana pomicanja, prestrukturiranja i širenje kultura. Osobito se pojačavaju veze između Panonije i Jadrana u 12. i 11. st. pr. Kr. Na prostoru između Save, Drave i Dunava jedinstveni arheološki fenomen su brončane ostave čiji se broj izvanredno povećava pri kraju kasnog brončanog doba. To je posljednja etapa povijesnog razvoja pred konačno

formiranje stariježeljeznodobnih etničkih zajednica na širokom području Europe, pa i Hrvatske. Tako prema K. Vinski-Gasparini (1973: 121; 1983: 547-549, 637-638, 641 i cit. lit.; v. Marić 1964: 181; 1989: 134) navodi da u sklopu duhovne kulture polja s žarama s inicijacijom mrtvih moguće je slijediti kult predaka i obožavanja prirode. Takva su religiozna vjerovanja u potpunosti istisnula kult agrikulturnih božanstava, proces koji se nazire već u ranoj bronci i eneolitu. Kult vatre i sunca dostiže svoj najveći uspon i on je dominantan, odnosno kult sunca implicira kult plodnosti koji je povezan s predstavama ptica. Kult močvarnih ptica koje se sele označava promjene godišnjih doba i ima starije tradicije unutar kultura srednjeg brončanog doba. Taj kult je kasnije u Homerovo vrijeme povezan s grčkim mitom Apolona. To je jedna potvrda prodora KŽP u istočnomediteranski svijet u vrijeme egejskih seoba.³⁰ Karakteristične fibule u obliku violinskog gudala i fibule raskucanog luka koje pripadaju nosiocima KŽP moraju se locirati u zapadni dio međuriječja Save, Drave i Dunava i sjeverozapadnog Balkana i smatraju se stranim elementima u kasnomikenskoj kulturi odnosno pripadaju horizontu neposredno pred samu katastrofu i uništenje Mikene, ali i submikenskom periodu. Njihova pojava u samoj Mikeni, Cipru, Kreti i Siciliji pruža veoma važna uporišta za apsolutnu kronologiju kasnog brončanog doba u srednjoj Europi.

S područja naroda Jaza od arheoloških nalaza interesantan je bodež iz Virja (55 km sjeverozapadno od Daruvara) koji se uz nekolicinu iz srednje Europe pripisuje najstarijem horizontu kulture polja sa žarama (1300. - 1230.) i oponaša mikenske oblike ili se dovodi u vezu direktno s mikenskim uzorima, dok bodež iz Tomašice kod Kutine (sic!) ukazuje na tradiciju mačeva tipova Boiu i istovremen je nalazu iz Virja. Posebno su zanimljivi i jedinstveni, Poljanci kod Slavenskog broda, najstariji prikaz bika u sjevernoj Hrvatskoj kao lijevani privjesak iz 12. ili 11. st. inače stran repertoaru KŽP, vjerojatno kao lik preuzet iz Egeje gdje je kao simbol bio važan u kretska-mikenskom svijetu, te jantarne perle tipa Tirint iz Križevaca (70 km zapadno od Daruvara). Uopće jedinstven nalaz iz

Kloštar Ivanića (65 km zapadno od Daruvara) je manji komad bronce u sirovom - polupreradenom stanju istočnomediteransko-prednjeazijskog porijekla (tipološki pripada 15. st., kojemu se po dimenzijama jedino približava ingot iz Bogazköy datiran u 14. i 13. st.) karakterističan za mikenski kulturni krug = *Keftiu ingot* (egipatski *Keftiu* = narod Krete). Zajedno s ingotom iz Boljanića kod Doboja to su jedini takvi nalazi iz unutrašnjosti europskog kopna i pripisuju se ostavama 11. st. odnosno vremenu kasnobrončanih panonsko-balkanskih seoba ili pomicanja koje su zahvatile i egejski prostor. Njima je navodno sličan nešto stariji ingot iz 14. ili 13. st. otkriven u Makarskoj, po nekima ciparskog porijekla dok postoji nepotvrđeni i neprovjereni nalaz ingota iz Caske na otoku Pagu (Vinski-Gasparini 1973: 48, 51, 120-122, 138-140, 177-187; 1983: 559-560, 660-662; Majnarić-Pandžić 1998: 201-202).³¹ U doba cvata Mikenske civilizacije dolazi do izrazitog širenja mikenske ("pretkolonizacije") trgovine po Sredozemlju tako da se istočni Jadran koristi kao trgovački pomorski put prema ishodištima kopnenih putova prema unutrašnjosti Europe (Braccisi 1977: 13-29; v. Gaffrey et al. 2002: 29-33).

U arhajskom periodu od 8. st. pr. Kr. nakon "mračnog doba" moguće je da se ime "Iscjelitelja" kao naziv za prostor i barbarski narod (*Ias-*, = *Iat-*), sada na stupnju halštatsko-panonske kulture, pojavilo na obzoru grčkog svijeta i dospjelo do matične Grčke s prvim kontaktima posredovanjem trgovačkih kolonija ili emporija te se našlo zapisano u djelima prvih logografa, mitografa ili povjesničara.³² To vrijeme bilo bi povezano s mitološko-geografskim aspektom legende o Jazonu Argonautu. Prema R. Katičiću (1970: 74, 81, 85, 90, 91, 95, 96, 110-112 i cit. izv.; v. Kuntić-Makvić 1997: 73-75) osnovu legendarne priče o Argonautima čini predaja i uspomene Grka na prve plovidbe i trgovačke veze po dalekim morima izvan užeg Sredozemlja. Apolonije Rođanin i mnogi drugi pisci spominju dvostruki tok Dunava (*Istra*); jedan krak utječe u Crno more, drugi u Jadran. Predaja o zapadnome rukavu Dunava nalazila je potporu u komunikaciji rijekama Savom, Ljubljanicom i Krkom i u kopnenom trgovačkom putu do sjevernog Jadrana,

³⁰ Ornamentika meandara, spirale i sunčevog koluta govori o prisutnosti solarnog kulta. Ukrašavanje posuda protomima životinja, najčešće ptica, ali i rogatih životinja (bovidi, v. Kaptol) odnosi se na njihovu apotropejsku moć i ne počiva samo na tradiciji KŽP nego i na poticajima iz prostora Sredozemlja, uključivši Italiju i Grčku. Takvo oblikovanje imalo je svoje značenje u kulturnim obredima, javlja se uglavnom u grobovima vezano za predstave zagrobnog života, tj. rađanja novog života, Vinski-Gasparini 1987: 204-206, 222-223 i cit. lit.

³¹ Lokaliteti Virje, Križevci i Kloštar Ivanić pripadali bi prapovijesnom području Jaza dok je Slavonski Brod (gdje prema gustoći nalaza treba locirati jedno od proizvodnih središta KŽP južnopanonskog prostora, Vinski-Gasparini 1973: 174; Majnarić-Pandžić 1998: 195 i bilj. 72) van njega 87 km jugozapadno od Daruvara, odnosno 42 km zračne linije jugoistočno od Velike. Doboja na rijeci Bosni nalazi se 50 km južno od Slavenskog Broda.

³² Ovdje se zapravo može raditi o mogućnosti kolektivnog prenošenja usmene predaje, odnosno informacije iz ne-literarnog doba još dugo u literarno doba stare Grčke. Grčki klasični autori nisu imali pojam o socijalnim promjenama i njihova percepcija o ljudskom društvu je statička. Na povijest grčkog društva gledano je na dvije potpuno suprotne i pojednostavljene koncepcije: kao uspon iz primitivnog barbarizma ili kao pad iz prvobitnog Zlatnog doba, smještenih u nejasno [mitsko] vrijeme i prostor sjeverne Europe, v. Babić 1994: 125-128. i cit. lit.

u stvari Tršćanskog zaljeva i Kvarnera, ishodišta kopnenog jantarskog puta prema Baltiku. Starija imena za Jadran kao Jonsko more nazvano po Joniju ili Ijinom lutanju, te Kronovo more i Rejin zaljev po božanstvima stare generacije iz "zlatnog doba" ukazuju da je to bio prostor grčkih mitoloških prizora (dalje: Kadmo i Harmonija; Trojanac Atenor; Grk Diomed; nimfa Korkira). Sve to govori o vezama ovih prostora s Egejom.

O kontaktima s Balkanom, odnosno s Grčkom, te sa zapadnom Panonijom, istočnoalpskim prostorom i Italijom svjedoče izuzetni importi korinthske i grčko-ilirske ratničke opreme iz "kneževskih" tumula s eponimnih lokaliteta Martijanec i Kaptol (Kaptol, 33 km jugoistočno od Daruvara, 5 km istočno od Velike), jugoistočnog prostora halštatske kulture. Osim Save i njenih južnih pritoka kao jednog kraka mitskog Dunava, import je prodirao Dravom i Murom i njihovim porječjima, što u potpunosti omeđuje prostor naroda Jaza. Importi i utjecaji s Jadranske obale prodirali su i vezama koje su slijedile tokove rijeka u unutrašnjost i dalje sjeverno prema Savi i panonskom prostoru (usp. Vinski-Gasparini 1987: 219, o.c. 33, karta 1; Majnarić-Pandžić 1998: 231-250, karta 5 i cit. lit.; Schejbal 2003a: 99).

Važno tranzitno i kulturno središte u Posavini između sjeverozapadnog Balkana i južne Panonije je Donja Dolina kod Bosanske Gradiške (53 km jugoistočno od Daruvara), eponimni lokalitet starije željeznodobne grupe Donja Dolina - Sanski Most. U nekropoli na napuštenom starom naselju na savskoj obali pronađene su dvije brončane kacige grčko-ilirskog tipa, dvosjekli željezni mač - možda grčki ksifos, te vjerojatno i fragmenti brončanog oklopa. Interesantan je nalaz zemljanog/ih ognjišta s motivom svastike, nesumljivo sakralnog značenja, dio interijera sojenice. Grobovi viđenijih članova zajednice koji su pokapani u podnicama kuća na tom lokalitetu moraju se dovesti

u vezu s kućnim kultom predaka dok bi na drugim arheološkim lokalitetima starijeg željeznog doba kult heroja bio najprije dokumentiran arheološkim nalazima bogatih "kneževskih" grobova (Marić 1964a: 54-56; Vinski-Gasparini 1983: 626-627; Stipčević 1984: 216; Čović 1987: 248-249; 270-278; usp. Truhelka 1914: 85, 88-91, 116-117; v. Schejbal 2003a: 102, bilj. 23, 76).

Za heroje - pojedince iz društva / plemena u kojem su za života igrali neku istaknutu ulogu (plemenski prvaci, istaknuti ratnici, osnivači plemena, gradova, ili drugi koji su za života stekli poseban ugled) bila je rezervirana ista takva uloga i u posmrtnom životu. Kult heroja je samo jedna posebna manifestacija kulta predaka, od kojeg je kult heroiziranog pokojnika ili kult polubožanstva i potekao, odnosno heroji su bili predmet kulta cijele plemenske zajednice. Štoviše, kult diviziranih pokojnika konstitutivni je dio plemenskog, etničkog identiteta (Stipčević 1984 i cit. lit.).³³

U 4. st. pr. Kr. prodor Kelta u savsko - dravsko međuriječje i dalje na južni Balkan, njihovo novačenje u vojske Filipa II. Makedonskog i Aleksandra Velikog, te povlačenje nakon poraza kod Delfa 279. mogli su iznova proširiti informaciju o području Jaza. Srebrne keltske tetradrahme s "turnirskim jahačem" i natpisima koji se čitaju kao *Sasthieni* i *Arathus Egi* iz 2. st. pr. Kr. imitacije su makedonskog novca Filipa II. Pronađene su u selu Ribnjačka kod Bjelovara³⁴ (33 km sjeverozapadno od Daruvara).³⁵

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, odnosno na području atribuiranom Jazima, morala su posebice geotermalna vrela u *Aquae Balissae* i tlo uz izvore imati izuzetno značenje s obzirom na štovanje prapovijesnog kulta Velike Božice Majke. Prema suvremenoj balneološkoj klasifikaciji voda iz tih vrela je akrototermna i zajedno s mineralnim blatom / peloid (tal. fango) najpoznatija je kao terapija za otklanjanje bolova i izlječenje bolesti ženskih organa, uzročnika sterilnosti.³⁶

³³ Isti navodi da heroizirani pokojnik je često u likovnoj umjetnosti prikazan u obliku zmije, htoničke životinje "par excellence" kao npr. Ilir, sin Kadma i Harmonije, rodonačelnik ilirskog roda koji je u stvari bio eponimni heroj Ilira. Grci su se prema heroiziranim pokojnicima odnosili kao prema posrednicima između smrtnika i besmrtnih bogova.

³⁴ U Bjelovaru je pronađen antički reljef koji se interpretira kao prikaz Jazona, Medeje, Argonauta i lađe Argo, a mogao se nalaziti kao ukras na kući, sarkofagu ili nadgrobnoj steli, v. Brunšmid 1901: 125-125; Medar 1986: 11-13; Schejbal 2003; usp. Cambi 2002: 154-155.

³⁵ Lisičić 1951: 15-16; 1957, 1-9; 1961: 141-143; Pink 1957: 7-17; D. Rendić-Miočević 1965: 89-91; Stipčević 1974: 232-233; Medar 1983: 28-29; Majnarić-Pandžić 1998: 339-341, 362 i d, karta 6; Kos - Mirnik 1999: 298-307. Nešto mlađeg postanka vjerojatno je i romanizirani tzv. „Medaljon plemena Jaza“ s natpisom [-]ELIAS[-]VSE[-]ASCIHSORVHDEIMIO iz Sv. Marije pod Okićem, v. Hrčić 1953: 11-12; Rendić-Miočević 1965: 89-91; 1986: 542-543; Schejbal 2003. O najranijim keltskim natpisima v. Prosdoci 1991. Neki od poznatijih predrimskih natpisa nalaze se na keltskim šljemovima iz Negove (Slovenija), v. Markey 2001 i cit. lit.

³⁶ Danas medicinsko praćenje oporavka ženskih pacijenata u Daruvarskim toplicama pokazuje uspješnost liječenja s nestankom bolova i drugih tegoba u 85 % do 92 % slučajeva. Prema nepotpunim podacima postotak izlječenja ženskog steriliteta kreće se od 15-20 %. Geotermalna voda i fango koristi se i za liječenje oštećenja kostiju i zglobova, degenerativnih bolesti kralježnice i zglobova, posebice kukova djelujući prilikom terapija na uklanjanje bolova i umora, Bačić - Rolinc 1981; 1987; 1991; Bačić 1998. Stari pisci spominju da se osim ljudi u geotermalnoj vodi liječe i životinje: Taube (1777: 40) navodi da u Daruvar šalju bolesne vojnike iz cijele Slavonije, a da u u ruševine rimskih kupki narod dovodi kljaste konje koje snaga vode za kratko vrijeme izliječi; Csaplovics (1819: 52-55) svjedoči da daruvarska vrela liječe mnoge bolesti između ostalih ukočenost i kostobolju, posebice bolesti želuca te žensku slabost, mršavost, onemoćalost i bolesti kao poremećaj mjesečnog ciklusa, neplodnost, bijelo pranje, pobačaje.

Prema M. Gimbutas (1991: 222-223 i d., 249-251, 342, sl. 7-45; usp. Olmsted 1994: 179-180 i cit. lit.) Velika Božica Majka koja iz tame i ništavila stvara i daje život u kultovima stare Europe pojavljuje se u nekoliko osnovnih kategorija: kao partenogenična božica plodnosti, davateljica života i gospodarica životinja i biljaka (kult preživio u štovanju Djevice Marije); kao božica smrti, destruktivnih sila prirode u obliku zmije i ptice; kao božica regeneracije koja kontrolira životni ciklus prirode. U tom smislu izgleda da se u paleolitikumu i neolitikumu mogućnost žene da rađa i hrani potomstvo iz vlastitog tijela smatrala svetom, odnosno, da je odatle štovanje žene kao sveopće metafore božanskog kreatora (u magijskim pjevanjima radi izliječenja, *mit o porijeklu lijekova* uvijek je uklopljen u *kozmogonijski mit*, Eliade 1970: 30). Muški partner Božice mogao je biti lik "Gospodara životinja i šume" koji se rađao svakog proljeća i umirao svake zime.

Potomci Velike Božice Majke, direktni ili indirektni, multiplicirani su lokalni nadnaravni likovi.³⁷ Oni su kako to ukazuju nalazi s lokaliteta *Aquae Balissae* i *Aquae Iasae* morali odgovarati starijim i mlađim generacijama mediteranskih, primjerice grčkih bogova i božica nastalih na preslojavanju i miješanju ne-indoeuropskih i indoeuropskih kultura i nositelja simbola matrijahalne³⁸ i patrijahalne kulture. Ti su likovi romanizacijom identificirani, poistovjećeni i realizirani u materijalnom obliku po modelima grčke i italske predaje i umjetnosti.³⁹

Nadnaravni likovi autohtonog pejzaža Jaza u *Aquae Balissae* bili su uvjetovani i posvećeni osobitostima prirode ispunjene ljekovitim geotermalnim vrelima: šumama, poljima, pašnjacima, ali i kućnom ambijentu i okućnici. Pri tom su kriteriju na spomenicima rimskog doba i identificirani sa Silvanom (*Silvano Domestico et Silvanae, Silvano Magno*)⁴⁰ kojeg su Rimljani izjednačili s grčkim Panom, te/odnosno Silvanama - Nimfama koje su ženska *numina* u izvornom obliku identificirane kao kćeri gajeva, polja i voda (Rendić-Miočević 1986b: 480). Hram Silvanove kultne zajednice bio je integralni dio javnog termalno-kulturnog kompleksa *Aquae Balissae* (Schejbal 2003). Prema D. Rendić-Miočeviću (1980: 105 i d.; 1992)⁴¹ u *Aquae Iasae* po svemu sudeći prevladao je kult nimfa izravno povezanih s ljekovitim vrelima (*Nymphae Iasae; Augustae; salutare* = one koje donose zdravlje). Potvrđen je njihov zajednički kult s Dijanom (*Diana et Nymphis sacrum*). Na području Kolapijana, možda nekad u širem južnopanonskom kontekstu atribuiranom području Jaza, u današnjem naselju Topusko (40 km jugozapadno od Siska, 98 km jugozapadno od Daruvara) s pozicijom rimskog naselja uz geotermalna vrela otkriveno je više Silvanovih žrtvenika od kojih su tri sačuvala domaće panonsko-iliričko epihorsko ime Silvana i Dijane kao *Vidasus* i *Thana*. Ime božanstva *Vidasus* tumači se kao "Drvo" / "Šuma (Mayer 1941: 1957: 125-126; 1959. 359-360; Rendić-Miočević 1980: 112-113),"⁴² odnosno, u mnogim

³⁷ Velika Božica Stvaranja u brončanom dobu preživjela je na Kreti kao Elitija u značenju "ona koja dolazi ženama na porođiljnoj postelji," te na drugim prostorima kao Hekata - Artemida, odnosno Hera, Kibela, Enodia, Zerintija, Diktina, Pasipaja, Britomartis, Agrotera, Europa, Lapria, Kalisto, te kao Dijana u Rimu. Venetska božica Raetija ima bliske paralele s božicama ozdravljenja sličnim Artemidi. Njeno ime je povezano s grčkom božicom Ortijom (*Orthia*) iz Sparte i Epidaura. Jedan od njenih epiteta je povezan s riječi *akea*, srodnoj grčkoj riječi *akéomai* (liječ, liječenje). Drugi epitet *sahnati-*, (uspravno / ispravljati) isto sugerira da ima veze s liječenjem, štoviše, da ima snagu obnavljanja zdravlja žena poslije poroda (Gimbutas 1982: 197-200; 1989: 109-111 i cit. lit.; v. Olmsted 1994: 179-180, 241-242, 303. Nosilac medicinske aktivnosti isprva je bila žena, majka, vođena materinskim instinktom. Kasnije sve više preovladavaju muškarci, Glesninger 1987, 11.

³⁸ Na teritoriju Histra u Nezakciju pronađen je fragment reljefa žene (7. st.), doilje i rodilje s glavnom temom prikaza - porodom kao izrazom vrhunske plodnosti, Majnarić-Pandžić 1998: 226-227; v. Cambi 2002: 16-18. Reminiscencije na matrijarhat prema pisanim izvorima sačuvala su se na jadranskoj obali još u 4. st. pr. Kr. u narodu Liburna. Pseudo Skilak (*Periplus*, Pogl. 21) piše da Liburnima vladaju žene i da su one slobodne od muževa, a da spolne odnose održavaju s robovima i susjedima, Suić 1976: 48, 285.

³⁹ Za prapovijesne simbole preživjele u grčkoj mitologiji vidi Marina Hoti: Prethistorijski korijeni nekih aspekata grčke religije. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, Zagreb, 1993: 37-39, 40-42, 44, 48-49, 55, 67-69, 118-121.

⁴⁰ U Daruvaru su otkriveni dijelovi inventara Silvanovog hrama: žrtvenici, dva stupa, jedan kapitel s akantusovim lišćem, jedan polukapitel s akantusovim lišćem i jedan prag s utorima za vratnice, Schejbal 2003. Za transkripciju i restituciju tri epigrafska Silvanova žrtvenika i prikaz jednog anepigrafskog (reljef Silvana s dvije Silvane) iz Daruvara, Pinterović 1975: 144-149; usp. Rendić-Miočević 1980: 110-111, 114-116; 1986b: 476-488; v. Rendić-Miočević - Šegvić 1998: 8-9, 11.

⁴¹ v. Nemet-Erllich 1997.

⁴² Prema A. Mayeru *Vidasus* je izvedenica iz oznake za šumu, indoeuropski **vidu-*, čiji se korijen u staronjemačkom *witu* zadržao u imenima rijeka. Nastavak na *-asus* je rijedak i nije karakterističan za ilirski jezik.

krajevima šuma je bila svetište u prirodnom stanju (Chevalier - Gheerbrant 1983: 687-688).⁴³

Ime *Thana* tumači se kao "Zvuk," / "Glas" / "Odzvanjanje" / "Jeka" (Mayer 1957: 116-117) i odgovara Dijani,⁴⁴ božici polumjeseca i grčkoj šumskoj božici - djevici Artemidi čije su ime zazivale žene pri porodu. Prema R. Graves (1987: 15, a; 22 a, b, 1; 634) ime Artemida nije grčkog porijekla i znači "snažni / uzvišeni izvor vode." Prema općoj mitologiji nimfe su njezine pratilje, a ona je i boginja ljekovitih izvora. Osim iscjeljenja i pomoći pri porodu ona je općenito i zaštitnica neplodnosti, to jest u njezinoj

su kompetenciji i jedan od učinaka balneo-rehabilitacijskih geotermalnih vrela u *Aquae Balissae*, izliječena sterilnost. Iste atribucije i kompetencije vjerojatno je imala i Silvanova kulturna zajednica u *Aquae Balissae*: Silvane - Nimfe su bile čuvarice i darovateljice zdravlja i personifikacija plodnosti. Silvan nije samo šumsko božanstvo već je i zaštitnik plodnosti stada i polja. U autohtonoj jaškoj kulturnoj zajednici i on je morao primiti neke kompetencije božanskoga iscjelitelja⁴⁵ jednako kao i božanski *Vidasus*⁴⁶ iz Topuskoga.⁴⁷ Ovdje se Silvan pokazuje kao emancipirani muški dio božanskog para prapovijesne Velike Božice Majke i njezinog partnera.⁴⁸

⁴³ Prva upotreba stabla / drveta je bila ovladavanje vatrom i izrada oruđa i oružja - sve procesi bitni za rađanje i određenje čovjeka, odnosno stablo je jedan od temelja materijalne kulture, a time i duhovne kulture. Ono je u raznim vidovima relevantno i znakovito na antropološkoj razini, te nije samo stanište nebrojenih biljnih životinjskih vrsta, nego je i čovjekovo prastanište te psihofiziološki totalitet ljudske individualnosti što je zacijelo izvor mnogih antropogenih mitova o nastanku čovjeka iz stabla (stabla koja su se smatrala mitskim pretcima nekog plemena bila su u uskoj vezi s lunarnim kultom, Eliade 1949: 259). Ovidije priziva "ono doba dok još krov ne bijaše štiti od sunca i kiše, nego je hrast pružao pokrov i hranu. Hesiod navodi da su pripadnici jednog od prvih ljudskih plemena sličili jasenu, a Vergilije da su stanovnici Lacija rođeni iz grana hrasta. Plinije kaže da su stabla bila prvi hramovi." Stablo je u arhaičnim kulturama sjedište, izraz ili otjelovljenje duhova i božanstava, epifanije nadnaravnog i svetog pa se pojedina stabla, neke vrste drveća pa i čitave šume mistično štiju. Grčki izvori svjedoče da su hramovi često podizani uz ograđene šumarke (v. sveti gaj), odnosno u arhitekturi stup simbolizira stablo života, Visković 2001: 67-68, 306-307, 312-314 i cit. lit. U keltskim se predajama simbolizam stabla svodi na tri osnovne teme: znanje, snaga i život, Chevalier - Gheerbrant 1983: 635-636.

⁴⁴ Prema E. Thomas (1980: 177-181 i cit. lit.) u Panoniji je baš pored Silvana i njegovih ženskih pratilja božica Dijana uživala najveću popularnost. U njenoj pratnji mogu se naći nimfe šuma, polja i izvora vode. Zavjetni spomenici u svetištima amfiteataru ukazuju na kult Dijane - Nemeze; v. nalaz žrtvenika Nemeze u Daruvaru, Hoffiller - Saria 1938: 585; Pinterović 1975: 142; Schejbal 1994: 16; 2003.

⁴⁵ Magija i ljekarstvo izvorno se vezuju za biljke, osobito stabla. Zajedno idu i arhaična znanost, proricanje i pismo. U keltskim jezicima znanje i drvo se imenuju istim riječima, a u keltsko-irskom *ogham* pismu, svakom slovu odgovara jedno stablo. To se pismo urezivalo u drvo ili kamen, koristilo se za nadgrobne natpise, tajne poruke, proricanje i čaranja. Kod starogermskih runa "rune grana" (*limrunar*) prema magijskom shvaćanju jamčile su lječničko zvanje. Prve podloge za pisanje bile su vegetalne tvari: bukove i jelove daščice, brestova kora, papirus, palmino lišće. Prvi napisani znaci bili su u Indoeuroljuna urezani u drvene (bukove, njem. *Buchstabe* = slovo, doslovno bukov štapić) štapiće koje su vračevi bacali na zemlju i iz njihova slučajnog rasporeda, ispitivali budućnost. Od grana napravljeni su i sveti štapovi. Simbol liječnika Asklepija je kaducej, štap s dvije zmijske, Visković 2001: 167, 174, 176-179, 412 i cit. lit.; Belaj 1998: 13; v. Graves 1987: 51, 3; 52 *passim*.

⁴⁶ Autohtono ime Silvana na topuskom spomeniku kao *Vidasus* moglo bi također imati značenje "iscjelitelja" kao što je to promišljao prof. dr. Mate Suić (nažalost ne i napisao), odnosno moglo bi se dovoditi u vezu s praslavenskim korijenom *vid-*, *véd-*,. Prema P. Skoku (1973: 586) taj korijen se nalazi u glagolu *vidati* (*se*), što znači "liječiti", odnosno *vidar* = "liječar." Prema tome bi *vidati* kao i "liječiti" prvobitno značilo "liječiti viđenjem, pogledom, magijom." Kod glagola *vidjeti* (*se*) opet je veza s praslavenskim korijenom *véd-*, i u tjesnoj je vezi s *izvuvidim* = istražiti; *vedenie* (crkveni jezik) = vizija; *vidovit*, odnosno *vidjelac*; usp. lat. *video*. Prema M. Eliade (1990: 274-275 i cit. lit.) liječenje magijom, vizijom i istraživanjem "Gornjeg" i "Donjeg" svetog svijeta odlika je šamana. Isto tako plemenski vračevi (*vrač* ima značenje gitar, pogađač / proricatelj, liječnik, liječnik; vraštvo = n. lijek. To se značenje očuvalo u nazivu *Sveti Vrač* = *Vračevi* "*medici Cosmas et Damianus*." Ie. korijen je **uer-*, "reći, kazati" koji se nalazi i u grčkom internac. *retorika*; *rèci*: iz toga *proricati*, *ureći*, *urok*; usp. *otrok* = dijete, onaj koji ne govori, Skok 1973: 120-121, 616-617) i *medicine man* mogli su se služiti nekim od "šamanskih" tehnika. U golemoj masi mitova, obreda i tehnika ekstaze kod Indoeuroljana prepoznaju se oni koji mogu imati "čistu" šamansku strukturu. To se objašnjava činjenicom da se već kod Protoindoeuroljana dogodila velika inovacija, odnosno reorganizacija cjelokupnog magijsko - religioznog života koja se ogleda u posebnoj organizaciji društva i prihvaćanju božanske tripartitnosti gdje je svaki tip božanstva opskrbljen posebnom ulogom i mitologijom koja joj odgovara. To je rezultiralo ograničavanjem šamanskih moći koje nisu više jedine vladale cjelokupnim vidokrugom plemenske duhovnosti. Posebnu ulogu u razlučivanju Indoeuroljana od Turko-Tatara kad je riječ o važnosti pridodatog šamanizmu imao je utjecaj istočnih i sredozemnih civilizacija, agrarnog i urbanog tipa.

⁴⁷ Kompetencije Silvana / *Vidasusa* kao iscjelitelja nalazi analogije na širem ilirskom području u božanstvu Medauru i u štovanju Eskulapa na području Neretve i Dubrovnika, Rendić-Miočević 1986c; Kuntić-Makvić 1994: 25-26.

⁴⁸ Grčki jezik i filozofija govori da je izraz *hýlē* (*ἕλη*) značio "šuma" ili "drvo" i ujedno i materija uopće; jednako je i s lat. *silva* koji znači i "šuma" i "materija". Znakovita je i srodnost između riječi *materies* = drvo i grč. *histéra* (*ἱστέρα*) = maternica, lat. *mater* = majka, mater, i lat. *matrix* = bremenita žena ili dojilja, jer je drvo matica ljudskog materijalnog stvaranja kao što je žena matica života, Visković 2001: 110-110; v. 298 i d.

Otkriće svetišta Silvanove kulturne zajednice uz geotermalna vrela u *Aquae Balissae*, odnosno u kompleksu *Thermae Iasorum* ("Kupelji Iscjelitelja") kao i reljefa i žrtvenika posvećenih nimfama u mjestu *Aquae Iasae*, posebno Jaškim nimfama (*Nymphis Iasis*),⁴⁹ epihorskim "Nimfama Iscjeliteljicama" ukazuje na sjedinjenje nekoliko osnovnih elementa u metaforičnom i antropomorfnom razvoju ambijenta Jaza u kojemu se javljaju. To su šume i ljekovite geotermalne vode kao romanizirane verzije starijih lokalnih koncepcija duhovnog života i poimanja okružja prirode,⁵⁰ te simbolika korištenja ne samo "svete vode" kao primordijalnog i oplođujuće - iscjeliteljskog božanskog elementa koji prema prapovijesnim vjerovanjima ovdje izvire iz Velike Božice Majke, nego i iscjeliteljskog blata kao htoničkog dijela praroditeljice na kojemu se prostirala autohtona *area sacra* te kasnije javni termalno-kulturni prostor *Aquae Balissae* (Schejbal 2003.).⁵¹

Božanski element vode i simbolika koju ona nosi izraženi su u značenju mjesnog imena *Aquae Balissae*, te u egzistenciji pripadajućeg javnog termalno - kulturnog kompleksa. Latinska imenica *aqua* (got. *Ahwa* iz indoeuropskog *ǵ (*ǵk^w/ǵk^w-) posebice ako je u pluralu *aquae*, označava živu svetu / božansku / tvar i ima korijen u indoiranskom *ap-, vedski *apah*. Ta je osnova djelatna i u keltskom, ali samo kao formant u imenima mjesta. Dok je imenica koja označava vodu u smislu stvari / tvari zajednička cijelom indoeuropskom svijetu

(lat. *unda*),⁵² riječi koje označavaju vodu kao aktivni element i kao živo - i božansko - biće slabo se šire (Ernout - Meillet 1959: 41-42).⁵³ Osnovno svojstvo takve žive, božanske, odnosno svete vode je očišćenje i posvećenje, jer onaj tko je u nju uronjen poistovjećuje se s nadnaravnom silom. U nekim religioznim svetkovinama sudionici su obredno kupali kipove božanstava, a time su ujedno pročišćavali i sami sebe. U više starih civilizacija prakticira se obredno kupanje i čišćenje. Tako se u staroj Grčkoj zaručnica prije vjenčanja kupala u vodi iz posebnog zdenca, te nije bila samo očišćena i prožeta vrlinama vode, nego i obdarena i njezinom oplođujućom moći. Bila kupelj obredna ili ne, njezina simbolika tumači se kao povratak u prvobitnu posteljicu, odnosno evocira uronjavanje u majčinu utrobu. Takva kupelj apsorbira snage vode, zemlje i raslinja, a istodobno odstranjuje taloge umora i trošnosti. Osjetljivu vodu kao majku i maternicu simbolizira hebrejski **Men (M)**. Sveta voda u Starom zavjetu je simbol života, u Novom zavjetu ona je simbol Duha, krštenjem ispire grijeha pa je po tome simbol obnove i preporoda (Chevalier - Gheerbrant 1983: 333-334 i d., 756-758 i d; v. Gimbutas 1989: 110-111 i cit. lit.).

Pojavom ranog kršćanstva i njegovim širenjem u Panoniju u 3. st. vjerojatno su i sljedbenici Krista (iscjelitelja) preuzeli u *Aquae Balissae* prapovijesno - antički sveti prostor i rimske objekte uz geotermalne izvore za obavljanje svojih obreda.⁵⁴ U interregnumu od 7. do početka 11. st. pretpostavlja se kontinuitet

⁴⁹ usp. Meyer 1916: 758, s.v. *Iasis*, 1.

⁵⁰ Mitske, magijske i folklorne pripovijesti povezuju drveće s jednako elementarnim i pozitivnim pojavama vode, vatre, ptice i zmijske. Stablo ujedinjuje sve te elemente htoničnog i solarnog; kao drvo i kresivo je "otac vatre" čije se magične moći prenose i na pepeo; izraz je solarnog i duše koja kao i ptica stremlje visinama; vjerovalo se da vatra kao i bilje izniklo iz sunca ima ljekovitu moć; stablo / šuma se napaja vodom iz zemlje i neba, ali i pogoduje izbijanju izvora; zmijska je univerzalni pratilac stabala u mitologiji i nalazi se u temeljima ili granama kozmičkih stabala i stabala života i to redovito uz pticu, Visković 2001: 320-325 i cit. lit.

⁵¹ Mjestimično cijeli prostor daruvarskog Kupališnog parka uz geotermalne izvore nalazi se na ležištima ljekovitog blata / fanga koje se i danas eksploatira. Prilikom zaštitnih arheoloških iskopavanja na lokalitetu Ivanov dom i otkrića natpisa cara Komoda ležišta fanga nalazila su se na dubini od 1,9 m, Schejbal 1993-2000; 1996. Simbolika blata kao mješavina zemlje i vode sjedinjuje načelo prihvaćanja maternice (zemlja) s dinamičkim načelom promjene i preobrazbi (voda), Chevalier - Gheerbrant 1983: 50.

⁵² Etimologija riječi *voda* pokazuje da je ona nastala od ie. korijena *ued-: *uodo, zastupljeno u got. *wato*, prasl. *vody* što je osjećajno kao genitiv *ženy*, odatle nominativ *voda* f., zacijelo zbog ženskih vodenih božanstava. Iz korijena *ued-, nastalo je i *ved-ro = vjedro = posuda za vodu, prvobitno "trbušasta posuda" koje se tumači kao ie. *uedero - uedero = trbuh, lat. *uterus* (maternica), Skok 1973: 590, 611.

⁵³ usp. ime postaje *Aqua Viva* (*Tab. Peut.; Itin. Ant.* 129, 5; TIR L 33) na području Jaza.

⁵⁴ Analogija s područja Jaza postoji u Varaždinskim Toplicama i Ludbregu (*Iovia Botivo*) gdje su se kupališni objekti mogli koristiti za okupljanje prvih kršćana, Schejbal 1994: 28. Ranokršćanskom razdoblju atribuiraju se dva kamena spomenika iz Daruvara: recipijent (krstionica?) s ranokršćanskim motivima i četverodjelni obli stup od vapnenca ukrašen biljnim motivima. Poradi nejasnih okolnosti nalaza [bili su dugo deponirani u objektima daruvarskih kupki] recipijent i stup okvirno se datiraju u 6.-7. stoljeće. U selu Veliki Bastaji (10 km sjeveroistočno od Daruvara) našle su uz ranokršćanski sarkofag kamene ploče s jedinstvenim primjerima ranokršćanske epigrafske metrike, Schejbal 1994: 40 i cit. lit.; 2003; Migotti 1994: 51-55, 112-113; 1996: 127-157;

kultne i balneorehabilitacijske tradicije na ovom položaju ali u okviru drugih, posebice poganskih slavenskih tradicija jer se uz geotermalne izvore nalazi toponim Stari Slavik.⁵⁵ Prema pisanim izvorima 6. st. i 12. st. slavenska plemena su osim svojih bogova (v., rus. *Mati (vlažna) Zemlja*, Belaj 2000 i d.) štovala i drveće, kamenje, izvore i “nimfe” (vile) i druga božanstva, a za vrijeme žrtvovanja su proricali.⁵⁶

Nakon pokrštanja⁵⁷ (rekristijanizacije?) uz rimske terme izgrađen je religijski objekt koji se kontinuirano nastavio koristiti do kraja kasnog srednjeg vijeka i turskih osvajanja (1545.). Srednjovjekovni izvori koji se odnose na Daruvar uz rijeku Toplicu potvrđuju položaj crkve Blažene Djevice Marije u trgovištu Toplica u podnožju feudalne utvrde Kamengrad: *ecclesia beate Virginis de Thoplica; oppidum Thoplica; capella de subKw (= Kowar; Kö)*⁵⁸ (Schejbal 1999: 236-237, 259-260),⁵⁹ odnosno, pisani izvori s kraja 17. st. spominju nakon protjerivanja Turaka još vidljive ruševine kršćanske crkve na poziciji današnjih geotermalnih izvora (Schejbal

1993-2000; 2000; 2003).⁶⁰ Blažena Djevica Marija u kršćanskom kultu zauzima izuzetno mjesto. Njezina svetišta nerijetko su na pozicijama starih ženskih poganskih svetišta koja su ležala uz vodu (rijeka, potok, jezero) jer je prapovijesna Velika Božica Zemlje bila usko povezana s vlagom, odnosno vodom (Belaj 2000).

Moguće je da je u srednjem vijeku Blažena Djevica Marija štovana uz nekadašnje “Kupelji Iscjelitelja” i pripadajući sveti prostor kao iscjeliteljica ženske neplodnosti i zaštitnica majčinstva, odnosno u širem kontekstu kao Gospa od Zdravlja, prvenstveno u skladu s prapovijesnim i antičkim kulturnim tradicijama. Kontinuitet srednjovjekovnog kulturnog naslijeđa prekinut je turskim osvajanjima i bijegom, protjerivanjem i odvođenjem domicilnog kršćanskog stanovništva (1544.).

Ovaj prostor je sljedećih 150 godina napušteno pogranično zemljište između Otomanskog i Habsburškog carstva, rijetko je naseljeno pravoslavnim pučanstvom Vlasima u službi čuvanja granice. Većina te doseljene populacije ostala je ovdje nakon 1699. godine i protjerivanja Turaka⁶¹ i dugo je još nazivala daruvarska

⁵⁵ Brežuljak iznad geotermalnih izvora nosi ime Stari Slavik ili Rimski tabor. Ovdje se nalazio stambeni dio *Aquae Balissae*, kasnoantički refugij i srednjovjekovni položaj utvrde Kamengrad i trgovišta Toplica. Nedaleko se nalaze oronimi Petrov Vrh i Pogani Vrh te toponim Crkvište (5 km zračne linije istočno od Daruvara; u blizini je i toponim Dubrava) koji su sačuvali ime srednjovjekovne crkve Pogano sv. Petar od Zauška (*ecclesia Zenthpeter de Pogana*, 1469.; *capella sancti Petri de monte Wsathecz*, 1501.). Izvori spominju i selo Pogana (1498.). Toponim Zaušak = “iza uha” (mađ. Usathegy / *Wsathecz*) je polukružna izdužena udolina - kanjon između Petrovog i Poganog Vrh. Na 3 km udaljenosti jugozapadno davno prije spomena crkve u podnožju je osnovana benediktinska opatija sv. Margarete u Bijeloj (? 1226.), Schejbal 1994: 14; 1999: 54-60; 255-261; v. TK aVT; v. Szabo 1911: 7. Usp. djelovanje apostola sv. Petra u širenju kršćanstva i simboliku “Petrovog uha” u kršćanskoj religiji.

⁵⁶ v. Prokopios, *Bellum Gothicum* III, 14. 23-24 (*Bella* VII, 14-23-24); Helmoldi 1, 83.

⁵⁷ Za pokrštanje u drugim dijelovima Europe, usp. sv. Benedikt Nursijski (5./6. st.): u blizini Cassina da bi obratio preostale pogane posjekao je Apolonovu šumu i srušio njegov hram. Na tom mjestu sagradio je samostan. On je i pomoćnik protiv čarobnjaštva. U narodu je ostavio spomen po mnogim izlječenjima, posebice egzorcizmu i liječenju duševnih bolesti (= opsjednutost demonima) koje je liječio molitvama. Poznati narativni prizor: drvosječi sjekira pada s držala u jezero. Benedikt zaroni držalo u vodu i sjekira se na čudesan način natače na njega; sv. Bonifacije (8. st.): Englez, benediktinac, misionar, zatim biskup i papin legat u Njemačkoj, “apostol Nijemaca,” okrunio Pipina Malog - često se prikazuje kako pokrštaava obraćenike s nogom na palome hrastu, ili je prikazan s sjekirom koja simbolizira da je rušio stablo/a koja su štovali pogani. Ispod njegovog štapa izvire izvor.

⁵⁸ v. Rački 1872: 206; Šišić 1918: 69. *Thoplica* = “Topla voda;” *subKw* = “pod Kamengradom.”

⁵⁹ Na Daruvarskom području (radius cca. max. 15 km oko Daruvara) u srednjem vijeku naročito je bio izražen kult šovanja Bl. Dj. Marije. Od dvadeset i šest župnih crkvi, trinaest je bilo posvećeno Bl. Dj. Mariji (*Thoplica / subKw, Cherthekhel, Dimychkfelde, Soploncha Inferior, Zeyanahrastya, Sopplonczamellyke, Brestowcz - Thoplica / Ysau, Zdencz Superior, Zdencz Inferior, Schenchula, Pukur / Pekerzerdahely, Zirch, Bela*). Prve tri bile su smještene u Daruvarskoj kotlini. Dvije župne crkve bile su posvećene i sv. Jurju, danas u blizini pozicija naselja Batinjani (*ecclesia sancti Georgi de Ilowa*) i Daruvarski Brestovac (*ecclesia sancti Georgi de generatione Tholineg*). U selu Donja Vrijeska nalazio se pavlinski samostan sv. Ane od Dobre Kuće. sv. Ana je općenito zaštitnica poroda kojoj su se posebice obraćale nerotkinje jer ona je sa sv. Joakimom zanjela tek nakon božje intervencije, Schejbal 1999: 32, 91, 97, 113, 135, 137, 192, 225, 259, 261, 271; usp. Rački 1872: 204-206; Šišić 1918: 38; Buturac 1984: 56-59; v. Badurina 1993: 239; Škrabonja et al. 1999: 417-418.

⁶⁰ usp. Smičiklas 1891: 247; Sršan 2000: 234-235.

⁶¹ Nakon 1699. na ovom području *Male Vlaške* osim pokušaja ustroja austrijske civilne vlasti (“razvojačenje Krajne”) koji je poradi suprostavljenih interesa unosi nemire među Vlahe, započeo je novi ustroj crkvene vlasti buduće pakračke pravoslavne eparhije, v. Kašić 322-325 i d. Tadašnji običaji počeli su smetati pravoslavnim episkopskim crkvenim vlastima. Tako je na saboru u Kruševdolu 1708. godine pakrački episkop Sofronije Podgoričanin zatražio *da se zabrane narodni zborovi kod kupki (!) u Podborju [Daruvaru] gdje se svakog mladog mjeseca skupljaju mase naroda iz 12 okolnih sela i otud rađaju mnoga zla i nemiri; da se na mjesto tih zborova dopuste dva slobodna vašara u Pakracu, jedan o Đurdevdanu, a drugi o Maloj Gospojni*, v. Grujić 1930: 132. Mladi mjesec osnova je u lunarnom kalendaru od 29 ili 30 dana, najstarijem i najjednostavnijem primitivnom mjerenju vremena uopće. Đurdevdan (Jurjevo, v. sv. Juraj) je veoma važna granica između zimske i ljetne polovice godine. Ona označuje seljaku početak prvih radova izvan kuće; sv. Juraj ima vrlo širok patronat u zaštiti od bolesti i ozdravljenja, između ostalog zagovara se u kužnim bolestima, te kao zaštitnik zemlje, usjeva, zelenila i stoke, Belaj 1998: 169, 172. i d.; Brenko / Dugac / Randić 2001: 134.

vrela turcizmom *Ilidža*, a naselje starohrvatskim imenom Podborje.⁶² Prema zapisima pravoslavne crkve izgleda da su se uz „sveti prostor“ geotermalnih izvora kroz cijelo vrijeme turske vladavine pa sve do prvih desetljeća 18. st. odvijali neki elementi poganskih kulturnih i folklornih običaja, relikti starih, novodonešeni ili njihove mješavine. Od 1751. godine započela je intenzivna kolonizacija stanovništva iz drugih područja Hrvatske i Europe.⁶³ Prvi kupališni objekt na geotermalnim vrelima u ovom dijelu Austrijskog carstva pa i Hrvatske sagradio je u Daruvaru (mađ. Ždralov grad⁶⁴) 1762. prema pisanim svjedočanstvima uz ruševine rimskih kupki / na rimskim temeljima grof Antun Janković Daruvarski (v. Taube 1777, 40; Csaplovics 1818, 59). Zove se Antunova kupka i postoji još danas.

I na kraju, autor ovog teksta nije želio ulaziti i u medicinsku problematiku, odnosno iščitavati znanstvene medicinske radove pa ovdje slobodno i bez ustručavanja s kratkim osvrtom na svojstva biljke *iasione* (hr. slak) i moguću prapovijesnu upotrebu njezinih alkaloida u tehnikama ekstaze i iscjeljivanja, donosi neke navode iz medicinskih enciklopedija, stručno - popularne i obrazovno - školske literature uz napomenu da bi se jedno od budućih istraživanja trebalo odnositi i na topografiju izvora i iscjeljiteljskih svetišta u pejzažu Stare Grčke. Štoviše, i na komparativne analize paleopatoloških i osteopatoloških svjedočanstava i nalaza s obzirom na bolesti koje su mogle biti liječene različitim balneoterapijama (o povijestima bolesti na grčkom prostoru, v. Grmek 1989). Posebno bi trebalo analizirati i obratiti više pažnje na moguće podatke koje bi u tom smislu pružili Hipokrat, Celzo, Celijski Aurelijan, Galen i dr. ali i uzeti u obzir Plinija (*N. H.b* 31, 60), obraćajući se na Homera koji spominje tople kupke, ali ne i geotermalne izvore, te zaključuje da hidroterapija u Homerovo vrijeme nije bila dio medicine.

Tijekom rada na ovom tekstu autor je pokušao pronaći neka dijela antičkih pisaca (*Theophrastus: Historia plantarum; Dioscorides: De medica materia*) s njihovim možebitnim opisom farmakoloških svojstva biljke *iasione*,

međutim, ti izvori mu nisu bili dostupni. Autori današnjice navode da se biljka *iasione* (*Theophr.* I, 13, 2) odnosi na *Convulvulus sepium* i *Convulvulus arvensis* odnosno pripada porodici slakova (slakovi: obični, poljski, šumski, kućni) koji pužu po zemlji ili se obavijaju u visinu. Raste po njivama, vrtovima, dvorištima, nasipima, vinogradima, živicama i grobljima. Raširen je po cijelom svijetu. Neki su jestivi, ali kao samonikla ljekovita biljka *C. sepium* i *C. arvensis* koriste se za liječenje mnogih bolesti (upala pluća, groznica, mokraćnog mjehura, slezene, jetre, arteroskleroze, potječe pražnjenje žuči, lijek za tvrdokorne rane; žuljeve na nogama, slabu stolicu i čišćenje - tradicionalna terapija svih razdoblja u postupku u liječenju mnogih bolesti). Međutim, u vrstama rodova *convulvulus* otkriveni su derivati lizerginske kiseline koja je srodni sastojak polusintetičkog LSD-a danas najjačeg poznatog halucigenog sredstva (v. «biljka zmija» = astečka *ololiuqui*;⁶⁵ d. *morninig glory*). Derivati lizerginske kiseline su alkaloidi ergometrin i ergotamin koji služe kao poznati lijekovi u ginekologiji (uterotonici - izazivaju kontrakciju maternice, v. pobačaj; hemostatici - protiv krvarenja, Habek 1998: 42) ili kao sredstvo protiv migrene (Grlić 1990: 254-245; Gelenčir 2001: 92; Marčinković 2002: 175-176; Šugar - Gostl - Hazler-Pilepić 2002: 13-14). Karakteristična je za djelovanje / intoksikaciju halucinogena LSD-a pojava otuđenja tijela (depersonalizacija): manifestira se pojavom plastičnih, jako obojenih vizija; osjećaj vremena i prostora se znatno mjenja; preosjetljivost prema mirisima i zvukovima; izmjenjen osjećaj opipa i dodira; pojava otuđenja tijela - čovjek se istodobno osjeća u svojem vlastitom tijelu i izvan njega; javlja se osjećaj da se može slobodno lebdjeti; mogu se vidjeti vlastiti unutarnji organi i osoba postaje svjesna fizioloških procesa u svojem tijelu; aktiviraju se potisnuti doživljaji iz djetinjstva do tog stupnja da čovjek može promatrati svoj porod (Grlić 2002: 52-57, 183-185; v. Bisio 1977: 200-217). Uz pomoć halucigenih supstanci šamani su obavljali rituale tehnika ekstaze i putovanja koji su imali različitu

⁶² *Ilixe / Illidsch*, v. Csaplovics 1810: 50-51. Podborje / *Podborie* je bilo srednjovjekovno trgovište u daruvarskoj kotlini s franjevačkim samostanom, kasnije jedno vrijeme turskom utvrdom na udaljenosti 1.9 km jugozapadno od geotermalnih vrela, Schejbal 1999: 242-248; 2000; v. TK aVT.

⁶³ Danas se još na četiri mjesta u okolici Daruvara kao i u prošlosti pohode "Svetinje," izvori hladne vode, prema narodnoj predaji sa svojstvima iscjeljenja, od toga tri na prostoru starih srednjovjekovnih župa Bl. Dj. Marije, danas pozicije u blizini naselja Končanica - D. Brestovac (*Brestowcz* - župa *Thoplica / Ysau*); Daruvar - Vranjevina (župa *Thoplica / subKw*), Sirač - Barica (župa *Zirch*). Četvrta župa, danas šira pozicija kod sela Kreštelovac (*Kristalowcz*), bila je posvećena sv. Kuzmi i Damjanu. Pravoslavna kapela uz izvor na poziciji te srednjovjekovne crkve nema titulara nego se naziva samo *Svetinja* (Schejbal 1999; 143-144; 1993-2000.) Najnoviji podatak koji potječe iz ožujka 2003. godine govori da su u samom središtu naselja Sirač postojali izvori tople vode koji su zatrpani za vrijeme II. sv. rata. Prema njima se jedan rukavac rijeke Bijele u Siraču naziva Toplica. Rijeka istog imena protječe kroz Daruvar.

⁶⁴ Prema tradiciji uz vrela i rijeku Toplicu živjeli su ždralovi.

⁶⁵ Lj. Grlić (2002, 57) navodi da nakon što su identificirane djelatne tvari (lizerginska kiselina) droge *ololiuqui* i u drugim biljkama iz porodice slakova na zapadnoj i istočnoj hemisferi znanost nije mogla naći odgovor na pitanje: kad su te ["kozmpolitske"] biljke već tako rasprostranjene na svijetu, kako to da ni jedan narod izvan današnjeg Meksika nikada nije upotrebljavao niti poznao njihovo djelovanje? Ili, možda, jest ali je to ostalo nepoznato?

društvenu namjenu. Šaman ("tehničar svetog") je vrač i *medicine man*, on može izliječiti kao i svi vidari, odnosno svaki *medicine man* je iscjeljitelj, a šaman se koristi metodom koja je samo njemu svojstvena. On je specijalist za trans tijekom kojeg njegova duša napušta tijelo, uzlazi u nebo ili silazi u donji svijet. Osim snova i patogenih ekstaza i inicijatičke bolesti (bolest = gubitak duše) su i putevi pristupa šamanskom položaju. Osim toga, poetski riječnik (jakutskog) šamana sadrži 12 000 riječi, dok njegov obični jezik - jedini koji poznaje ostali dio zajednice - sadrži 4000 riječi.⁶⁶ Magije i tehnike ekstaze strane šamanskoj strukturi postojale su u vezi s kultovima Velike Boginje Majke i zemljoradničkom mistikom. Iz predaja o prvim grčkim iscjeljiteljima i božanskim liječnicima izbijaju izvjesne nejasne odlike šamanizma. Neki grčki legendarni likovi koji se mogu povezati sa šamanima pozivaju se na Apolona (Eliade 1985: 29-32, 47, 50, 286-287).

O biljci *iasine* pisac Plinije (*N. H.* 22, 83; v. 21, 105) koji je koristio dijela Teofrasta i Dioskorida navodi: *to je šumsko zelenje koje puže po zemlji i puno je bijelog soka, ima bijeli cvijet, koji zovu conchylum. I ona se preporučuje za poticanje snošaja. Prijesna, ukiseljena i u hrani daje ženama obilno mlijeka. Ozdravljuje bolesne od tuberkuloze. Utrta djeci u glavu hrani kosu i jača ju.*⁶⁷

Plinije iznosi i kritiku primjera neumjerene prakse kupanja u geotermalnim vodama uvriježene u pučkoj medicini. Mišljenja je da sve vode i nisu ljekovite, ali i da je mulj iz ljekovitih izvora koristan, posebice ako se na tijelu osuši na suncu (*N. H. b* 32, 60-61). Tako se balneoklimatologija smatra za najstariju medicinsku disciplinu. Kupanje kao terapija u pučkoj medicini zasnivala se na prapovijesnom iskustvu da geotermalna vrela pomažu kod nekih bolesti. *Balneologija* (grč. *krenoterapija*) donosi objašnjenja za vrste oboljenja te načine terapija i vrste prirodnih ljekovitih faktora uz balneoreakcije, ali i navodi bolesti za koje takve balneoterapije mogu biti štetne (Med. enc. vol. 1a; 2).

Indikativna je činjenica da se samo uz vrlo mali broj geotermalnih vrela osim voda primjenjuju i ljekoviti faktori tla. Tako *Balneoterapija* (Med. enc. vol. 1) navodi i 40-tak termalnih lječilišta u prostoru od Slovenije do granice s Grčkom od kojih se u devet (9) za balneoterapije koristi i tlo / zemlja (peloidi). Od tih devet vrela čak šest (6, od dvadesetpet navedenih u ovom radu, v. kartu I; usp. kartu II) nalaze se na prapovijesnom prostoru Jaza = «Iscjeljiteljja» i to su:

Daruvar - mulj
Varaždinske Toplice - mulj
Stubičke Toplice - mulj
Tuheljske toplice - mulj
Krapinske toplice - mulj
[Topusko - treset]

⁶⁶ Intrigirajući je podatak da su nova znanstvena istraživanja u rasponu od molekularno-bioloških do neuroimaging studija (kod normalnih ispitanika ili pacijenta s specifičnim poremećajima) dokazala kako utjecaji iz okoline, pa tako i socijalno-kulturni, npr. jezik i govor, utječu na ekspresije gena u staničnoj kulturi / cijelom organizmu pa tako i mozgu, odnosno pojednostavljujući treba naglasiti da "riječi" - intelektualna aktivnost, društvena interakcija i emocije mjenjaju ekspresiju gena, v. Mat Ridley, *Nature via Nurture. Genes, Experience and What Makes us Human*, Fourth Estate, London, 2003

⁶⁷ *Et iasine olus silvestre habetur, in terra repens, cum lacte multo, florem fert candidum, conchylum vocant. et huius eadem commendatio ad stimulandos coitus. Cruda ex aceto in cibis et mulieribus lactis ubertatem praestat. salutaris est phthisis sentientibus. infantium capiti inlita nutrit capillum tenacitoremque efficit.*

POPIS KRATICA

- Acta. Arch. Hun. - Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae, Budapest
- Arch. Ert. - Archaeologiai Értesítő, Budapest
- Arch. Iug. - Archaeologia Iugoslavica, Beograd
- A. P. - Arheološki pregled, Beograd
- A. V. - Arheološki vestnik, Acta Archaeologica SAZU, Ljubljana
- CIL - Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
- Diss. Pann. - Dissertationes Pannonicae, Budapest
- Dijela ANUBIH - Dijela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine Sarajevo
- GCBI ANUBIH - Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Geologija - Geologija. Geološki zavod in Slovensko geološko Društvo, Ljubljana
- GSM - Glasnik slavonskih muzeja, Osijek
- GZM - Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo
- Hrvatske vode - Časopis za vodno gospodarstvo, Zagreb
- Izdanja HAD - Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
- JIES - The Journal of Indo-European Studies, Washington
- JÖAI - Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien
- Numizmatika - Numizmatičke vijesti Hrvatskog numizmatičkog društva, Zagreb
- Numizmatičke vijesti - Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb
- OA - Opuscula Archaeologica, Zagreb
- Obavijesti HAD - Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
- OZ - Osječki zbornik, izdanje Muzeja Slavonije, Osijek
- Prilozi - Prilozi Arheološkog Instituta u Zagrebu, Zagreb
- PWRE - Pauly - Wissowa. Real - Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
- PI CBI ANUBIH - Posebna izdanja Centra za balkanološka istraživanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo

- PJZ - Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo
- PZ - Podravski zbornik, Koprivnica
- Situla - Situla, Glasnik Narodnog muzeja, Ljubljana
- Starine JAZU - Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
- TIR - Tabula imperii Romani
- VHAD - Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
- VAMZ - Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
- ZM - Zbornik Moslavine, Muzej Moslavine Kutina
- Živa antika - Spisanie za antički studii, Skopje

IZVORI

- Apoll. - *Apollodorus. The Library.* vol. I-II (Transl. J. G. Frasier), Loeb Classical Library, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1960.
- Blašković 1794 - A. Blašković: *Historia Universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria I - IV. Zagabriae*, 1794.
- Csaplovics 1819 - J. Csaplovics: *Slavonien und zum Theil Croatien.* 1-2, Pesth, 1819.
- Helmold - *Helmoldi presbyteri Bozovensium Chronica Slavorum.* (Ed. H. Stobb), Darmstadt, 1963.
- Herodot - *Herodot. Povijest.* (Ed. D. Škiljan), MH, Zagreb, 2000.
- Itin. Ant. - *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum.* (Ed. M. Pinder - G. Parthey), Berolini, Berlin, 1860.
- Ilijada - *Homer. The Iliad.* 2. vols. (Transl. A. T. Murray), Loeb Classical Library, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1967.
- Ilijada i Odiseja - *Homer. Ilijada i Odiseja.* (Eds. T. Maretić & S. Ivšić), Matica Hrvatska, Zagreb, 1961.
- Katančić 1824 - M. P. Katančić: *Orbis antiquus ex tabula Itineraria quae Theodosii Imperatoris et Peutingeri audit ad sistema geographiae redactus et commentaris illustratus.* 1. Budaë, 1824.

- Odiseja - *Homer. The Odissey.* 2. vols. (Transl. A. T. Murray), Loeb Classical Library, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1966.
- Paus. - *Pausanias. Description of Greece.* 4. vols. (Transl. W.H.S. Jones et al.), Cambridge Mass., Harvard University Press, London, 1918.
- Pauzanija - *Pauzanija. Vodič po Heladi.* (Ed. U. Pasini), Logos, Split, 1989.
- Piller - Mittepacher 1783 - M. Piller & L. Mittepacher: *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam.* Buda, 1783. = Putovanje po Požeškoj županiji u Slavoniji 1782. god. (Ed. S. Sršan), MH Požega, Osijek, 1995.
- Plinije N. H. - *Pliny. Natural History.* vol. II. *Libri III-VII.* (Ed. E. H. Warmington), Harvard University Press, 1969.
- Plinije N.H.a - *Pliny. Natural History.* vol. VI. *Libri XX-XXIII.* (Ed. W. H. S. Jones), Harvard University Press, 1969.
- Plinije N. H.b - *Pliny. Natural History. Libri XXVIII-XXXII.* vol. VIII. (Ed. W. H. S. Jones), Harvard University Press, 1969.
- Prokopios - *Procopii Caesariensis opera omnia.* vols. 1-2, Leipzig: Teubner, 1: 1962.; 2: 1963.
- Ptol. Geo. - *Claudii Ptolomaei Geographia.* (Ed. C. Müller), Paris, 1884.
- Rav. - *Ravenatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica.* (Ed. M. Pinder & G. Parthey), Berolini, Berlin, 1860.
- Rački 1872 - F. Rački ed.: *Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501., Starine*, 4, 1872, 201-229
- Schejbal 1993-2000 - B. Schejbal: *Terenski dnevnik 1993-2000.*
- Smičiklas 1891 - T. Smičiklas: *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije. Vol. II. Spomenici Slavonije u XVII vijeku.* Dijela JAZU, Knj. 11, Zagreb, 1891.
- Sršan 2000 - S. Sršan ed.: *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća (Inquisitio et conscriptio super fassionibus fundo et facultatibus incolarum regni Sclavoniae peracta anno 1698. et 1702),* Osijek, 2000.
- Steph. Byz. - *Stephani Byzantii. Etnichorum quae supersunt.* ex recensione Augusti Meinekii, Berolini : impensis G. Reimeri, 1849.
- Szabo 1927 - G. Szabo: *Povijest Daruvara i nekih okolnih važnijh mjesta: + topografska karta Rimskih ostataka u Daruvaru.* Arhiv Muzeja Požeške kotline (nepublicirano), 1927.
- Taube 1777 - F. W. Taube: *Historische und geographische Beschreibung des Koenigreiches Slavonien und des Herzogthums Syrmien.* Leipzig, 1777.

Karte:

- Karta TK aVT: Topografska karta Virovitica 323-3 / 323-4 (1: 50 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1983.
 Karta TK BJ: Topografska karta Bjelovar 322 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK BD: Topografska karta Bosanska Dubica 321 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971
 Karta TK ĐU: Topografska karta Đurđevac 273 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK IV: Topografska karta Ivanić Grad 321 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK KP: Topografska karta Koprivnica 272 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK NG: Topografska karta Nova Gradiška 323 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK NM: Topografska karta Novo Mesto 319 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK PS: Topografska karta Podravska Slatina 324 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK PT: Topografska karta Ptuj 270 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK SK: Topografska karta Sisak 371 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971
 Karta TK SP: Topografska karta Slavonska Požega 374 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK VT: Topografska karta Virovitica 323 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK VŽ: Topografska karta Varaždin 271 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
 Karta TK ZG: Topografska karta Zagreb Grad 320 (1: 100 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971
 TIR L 33: Tabula imperii Romani, foglio L 33 (Tergeste), Roma 1961.
 TIR L 34: Tabula imperii Romani, foglio L 34 (Aquincum - Sarmizegetusa - Sirmium), Budapest 1968.

POPIS LITERATURE

- Alföldy 1964 G. Alföldy: Municipium Iasorum. Arch. Ert., 91, 1964, 218-221
 Alföldy 1965 G. Alföldy: Epigraphica. Situla, 8, 1965, 107-108
 André 1956 J. André: *Lexique des termes de Botanique en latin*. Librairie de Klincksinck. Paris, 1956.
 Aquae Iasae 1997 *Aquae Iasae (Varaždinske Toplice). Vizualizacija Rimske arhitekture*. Katalog izložbe, (Ed. D. Nemet-Erlich), Arheološki muzej u Zagrebu, 1997.
 Archaeology 1980 *The Archaeology of Roman Pannonia*. (Eds. A. Lengyel & R.T.B Radan), Akadémiai Kiado, Budapest - Lexington, 1980.
 Arh. istraživanja 1978 Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Izdanja HAD, 2, 1978.
 Arh. istraživanja 1986 Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području. Izdanja HAD, 10, 1986.
 Arh. istraživanja 1991 Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i Brodskom Posavlju. Izdanja HAD, 16, 1991.
 Arh. istraživanja 1996 Arheološka istraživanja u Zagrebu i zagrebačkoj regiji. Arheologija i obnova. Izdanja HAD, 17, 1996.
 Arh. istraživanja 2003 Arheološka istraživanja u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji i pogrebni rituali na teritoriju Hrvatske, Izdanja HAD, 21, 2003.
 Babić 1994 S. Babić: Written Sources in the Study of the Balkan Iron Age - Methodological Aspects. Starinar, Nova serija knjiga XLIII-XLIV (1992-1993), 1994, 125-128
 Badurina 1993 A. Badurina: Sveci zaštitnici zdravlja. Farmakološki glasnik, 49, 9/1993, 238-244
 Bačić & Rolinc 1981 I. Bačić & J. Rolinc: Fango u liječenju ženskih bolnih križa. Zdravstvo, Časopis za organizaciju i ekonomiku zdravstvene djelatnosti, 11-12, 1981, 90-94
 Bačić & Rolinc 1987 I. Bačić & J. Rolinc: Balneološko liječenje kroničnih upala ženskih genitalnih organa. Zbornik uvodnih referata i rezimea Jugoslavenskog balneo-klimatološkog kongresa Beograd, br. izlaganja = No. 61, Beograd, 1987.
 Bačić & Rolinc 1991 I. Bačić & J. Rolinc: Balneorehabilitacija u ginekološkoj onkologiji. VIII Kongres kancerologa Jugoslavije (Program), br. izlaganja = No. 18-04, Zagreb, 1991.
 Bačić 1998 I. Bačić: Termomineralna voda Daruvarskih toplica u prevenciji i očuvanju zdravlja. Geotermalne vode 1998, 445-449
 Batović 1979 Š. Batović: Jadranska zona. PJZ, 2, 473-634
 Beeks 1998 R. Beeks: The Origin of *Lat. aqua*, and of *teuta People. JIES, vol. 26, N°. 3-4, 1998, 459-466
 Belaj 1998 V. Belaj: *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb, 1998.
 Belaj 2000 V. Belaj: Strukturni pomak od "Majke bogova" do "Božje majke"- Etnološka podloga pučkih predočaba o Presvetome Trojstvu i Blaženoj Djevici Mariji. (rukopis u tisku).
 Benko & Dugavac & Randić 2001 A. Benko & Z. Dugavac & M. Randić: Narodna medicina. Katalog izložbe, Etnografski muzej Zagreb, 2001.
 Bisio 1977 B. Bisio: Psiha i droga. Zagreb, 1977. (= Pchiche e Droga. Bulzoni Editore, Roma, 1976)

- Bojanovski 1991 I. Bojanovski: Neki problemi prometne infrastrukture Brodskog Posavlja i Slavonije. Arh. istraživanja, 1991, 59-70
- Bouzek 1985 J. Bouzek: *The Aegean, Anatolia and Europe Cultural Interrelations in the Second Millenium B.C.* Göteborg - Prague, 1985.
- Božić 1987 D. Božić: Keltska kultura u Jugoslaviji. Zapadna grupa. PJZ, 5, 1987, 855-897
- Braccesi 1977 L. Braccesi: *Grecita Adriatica*.² Casa editrice Patron, Bologna, 1997.
- Brunšmid 1901 J. Brunšmid: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije. VHAD, 5, 1901, 87-168
- Brunšmid 1911 J. Brunšmid: Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu. VHAD, 11, 1911, 61-144.
- Brunšmid 1914 J. Brunšmid: Antikni figuralni bronsani predmeti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu. VHAD, 13, 1914, 207-268.
- Bulat 1973 M. Bulat: Novi antički nalazi u Daruvaru. GSM, 22, 1973, 24-26.
- Bulat 1994 M. Bulat: Još o mjestu nalaza ulomaka starokršćanskih natpisa u Arheološkom muzeju u Zagrebu navodno iz Daruvara. Đakovački vezovi 1994, 1994, 35-37
- Bürchner 1916 L. Bürchner: s.v. Iasos. PWRE, vol. IX, 1916, 85-790
- Buturac 1984 J. Buturac: Popis župa zagebačke biskupije 1334. i 1501. godine. Starine, 59, 1984, 43-107.
- Cambi 2002 N. Cambi: *Antika*. Naprijed, Zagreb, 2002.
- Campbell 1969 J. Campbell: *Primitive Mithology: The Masks of Gods*. New York, 1969.
- Castleden 1993 R. Castleden: *Minoans. Life in Bronze Age Crete*. Routledge, London and New York, 1993.
- Cermanović 1974 A. Cermanović-Kuzmanović: Illyricum - Pannonia. MCI, 1, 1974, 17-23
- Chevalier - Gheerbrant 1983 J. Chevalier & A. Gheerbrant: *Riječnik simbola*. Zagreb, 1983.
- 40 godina arh. istraživanja 1986 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Katalog izložbe (Eds. D. Balen Letunić et al.), Koprivnica, 1986.
- Čović 1987 B. Čović: Grupa Donja Dolina - Sanski Most, PJZ, 5, 1987, 232-288
- Dimitrijević 1978 S. Dimitrijević: Neolit u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Arh. istraživanja 1978, 71-128
- Dimitrijević 1979 S. Dimitrijević: Sjeverna zona. PJZ, 2, 1979, 229-363
- Eitrem 1916 S. Eitrem: s.v. Iaso. PWRE, vol. IX, 1916, 1732-1743.
- Eliade 1970 M. Eliade: *Mit i zbilja*. Zagreb, 1970.
- Elijade 1985 M. Elijade: *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Matica srpska, Novi Sad, 1985.
- Eliade 1990 M. Elijade: *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Sremski Karlovci, 1990.
- Ernout - Meillet 1959 A. Ernout & A. Meillet: *Dictionnaire étymologique de la langue latine - Histoire des Mots*. Paris, 1959.
- Fimmen 1916 D. Fimmen: s.v. Iasaia. PWRE, vol. IX, 1916, 751
- Fimmen 1916a D. Fimmen: s.v. Iasos. PWRE, vol. IX, 1916, 783-785
- Fitz 1959 J. Fitz: Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202 U.Z.. Acta. Arch. Hun., 11, 1959, 237-263
- Fitz 1980 J. Fitz: The Indigenous Population. Archaeology 1980, 141-159
- Frisk 1960 H. Frisk: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. band 1, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1960.
- Gaffrey et al. 2002 V. Gaffrey & J. Hayes & B. Kirigin & P. Leach & N. Vujnović: Secret Histories - The Precolonial Archaeological Context for Greek Settlements of the Central Adriatic Coast. Grčki utjecaj 2002, 25-50
- Gamkrelidze & Ivanov 1995 T. V. Gamkrelidze & V. V. Ivanov: *Indo-European and the IndoEuropeans: A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and Proto-Culture*. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1995.
- Gelenčir 1991 J. & J. Gelenčir: *Atlas ljekovitog bilja*. Prosvjeta, Zagreb, 1991.
- Geotermalne vode 1998 Znanstveno-stručni skup: Mineralne i geotermalne vode i njihovo korištenje. Daruvar, 1998. Hrvatske vode, 25, 1998.
- Gimbutas 1982 M. Gimbutas: *The Goddess and Gods of Old Europe 6500 - 3500 B.C. - Myths and Cult Images*. Berkeley and Los Angeles, 1982.
- Gimbutas 1989 M. Gimbutas: *The Language of the Goddess*. San Francisco, 1989.
- Gimbutas 1991 M. Gimbutas: *The Civilization of the Goddess. The World of Old Europe*, University of California Press, San Francisco, 1991.
- Glesinger 1987 L. Glesinger: Povijest medicine. Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- Gluhak 1993 A. Gluhak: *Hrvatski etimološki riječnik*. Zagreb, 1993.
- Graf 1936 A. Graf: *Übersicht der Antiken Geographie von Pannonien*. Diss. Pann., Ser. I. Fasc., 5, Budapest, 1936.
- Graves 1960 R. Graves: *The Greek Myths*. vol. 1-2, Penguin Book, London, 1960.
- Graves 1987 R. Graves: *Grčki mitovi*. Nolit, Beograd, 1987.
- Graves 2003 R. Graves: *Grčki mitovi*. Cid-Nova, Zagreb, 2003.
- Grčki utjecaj 2002 *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*. Zbornik radova. (Ed. N. Cambi), Književni krug, Split, 2002.
- Grlić 1990 Lj. Grlić: *Enciklopedija samoniklog jestivog bilja*. August Cesarec, Zagreb, 1990.
- Grlić 2002 Lj. Grlić: *Svijet halucigenih droga*, Nova knjiga - RAST. Zagreb, 2002.
- Grmek 1989 M. D. Grmek: *Bolesti u osvjet zapadne civilizacije. Istraživanja patološke stvarnosti u Grčkom prehistorijskom, arhajskom i klasičnom dobu*, Globus, Zagreb, 1989. (= *Les maladies à l'anube de la civilisation occidentale*. Payot, Paris, 1983)

- Grujić 1930 R. Grujić: *Pakračka eparhija, Istorijsko - statistički pregled. Spomenica o srpskom pravoslavnom vladicianstvu pakračkom u slavu četrdesetgodišnjice episkopstva, šesdesetgodišnjice svešteničke službe i osamdesetpetogodišnjice života vladike Mirona*. Novi Sad, 1930.
- Gundel 1916 W. Gundel: s.v. Iasion. PWRE, vol. IX, 1916, 752-758
- Haarmann 1989 H. Haarmann, Writing from Old Europe to Ancient Crete - A Case of Cultural Continuity. JIES, vol. 17, N°. 3-4, 1989, 251-276
- Haarmann 1998 H. Haarmann: On the Problem of Primary and Secondary Difusion of Indo-Europeans and Their Languages. JIES, vol. 26, N°. 3-4, 1998, 391-420
- Habek 1998 D. Habek: *Porodništvo i ginekologija*. Školska knjiga, Zagreb, 1998.
- Hegi 1906 G. Hegi: *Flora von Mitteleuropa*. Band V, 2. teil, 1906.
- Hoffiller - Saria 1938 V. Hoffiller & B. Saria: Noricum und Pannonia Superior. *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Heft 1, Zagreb, 1938.
- Horrocks 1997 G. Horrocks: *Greek - A History of the Language and its Speakers*. Longman, London and New York, 1997.
- Hrčić 1953 S. Hrčić: Medaljon ilirskog plemena Jasa. Numizmatika, 5, 1953, 10-12
- Hoti 1993 M. Hoti: Prehistorijski korijeni nekih aspekata grčke religije. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, Zagreb, 1993.
- Hrvatska i Europa 1997 *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost čl. 1*. (Ed. I. Supićić), HAZU, Zagreb, 1997.
- I Celti 1991 *I Celti*. Catalogo (Ed. M. Androse et. al.), Bompiani, Milano, 1991.
- Iliri 1986 D. Rendić-Miočević: *Iliri i antički svijet*. Split, 1986.
- Iveković 1968 D. Iveković: Rezultati sondažnih istraživanja na području Moslavine. ZM, 1, 1968, 349-416
- Jessen 1916 O. Jessen: s.v. Iasion. PWRE, vol. IX, 1916, 759-771
- Karavanić - Mihaljević 2001 S. Karavanić & M. Mihaljević: Ostava iz Mačkovca. VAMZ, 34, 7-36
- Kašić 1988 D. Kašić: *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1988.
- Katičić 1968 R. Katičić: Narodi i jezici antičke Slavonije. Simpozij 1968, 145-152
- Katičić 1970 R. Katičić: Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina. PI CBI ANUBiH 5/VII (Poseban otisak), 1970.
- Katičić 1976 R. Katičić: Ancient Languages of the Balkans. Trends in Linguistic. State of the Art Reports, 4, 1976, 1-84
- Katičić 1984 R. Katičić: O jeziku Ilira. Simpozij 1984, 253-264
- Katičić 1995 R. Katičić: *Illyricum Mythologicum*. Zagreb, 1995.
- Kortlandt 1990 F. Kortlandt: The Spread of the Indo-Europeans. JIES, vol. 18, N°. 1-2. 1990, 131-140
- Kos - Mirnik 1999 P. Kos & I. Mirnik: The Ribnjačka Hoard (Bjelovar, Croatia). The Numismatic Chronicle, 159, 1999, 298-306
- Kovačić - Perica 1998 M. Kovačić & R. Perica: Stupanj korištenja geotermalnih voda u Republici Hrvatskoj. Geotermalne vode 1998, 355-361
- Kukuljević 1873 I. Kukuljević Sakcinski: Panonija Rimska. Rad JAZU, 22, 1873, 87-157
- Kukuljević 1891 I. Kukuljević Sakcinski: *Natpisi srednjovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji*. JAZU, Zagreb, 1981.
- Kuntić-Makvić 1994 B. Kuntić-Makvić: Pretkršćanski zaštitnici. Dubrovnik, Časopis za književnost i znanost, god. V, br. 5., 1994, 22-29
- Kuntić-Makvić 1997 B. Kuntić-Makvić: Grčka i rimska starina. Hrvatska i Europa 1997, 1997, 73-91
- Lisičić 1955 V. Lisičić: Nalaz barbara kod Bjelovara. Numizmatičke vijesti, 5/II, 1955, 15-16
- Lisičić 1957 V. Lisičić: Nalaz barbarskog novca u selu Ribnjačka. Numizmatičke vijesti, 8/9, 1957, 1-9
- Lisičić 1961 V. Lisičić: Zagonetan natpis na barbarskom novcu. Živa antika, 1/XI, 1961, 141-143
- Majnarić-Pandžić 1978 N. Majnarić-Pandžić: Pregled istraživanja keltskolatenske kulture u sjevernoj Hrvatskoj. Arh. istraživanja, 1978, 149-158
- Majnarić-Pandžić 1998 N. Majnarić-Pandžić: Brončano i željezno doba. *Prapovijest*, 1998, 160-396
- Malez 1979 Mirko Malez: Nalazišta peolelitskog i mezolitskog doba u Hrvatskoj, PJZ, 1, 1979, 227-276
- Mallory 1989 J. P. Mallorly: *In Search of the Indo-Europeans, Language, Archaeology and Myth (Ancient Peoples and Places)*, Thames and Hudson, London, 1989.
- Marčinković 2001 J. Marčinković: *Božja biljna ljekarna*. Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Markey 2001 T. Markey: A Tale of Two Helmets. The Negau A and B Inscriptions. JIES, vol. 29, N°. 1-2. 2001, 69-172
- Marić 1964 Z. Marić: Problem sjevernog graničnog područja Ilira. Simpozij 1964, 177-213
- Marić 1964a Z. Marić: Donja Dolina, GZM, 19, 1964, 5-128
- Marić 1989 Z. Marić: Panoni. Most 1989, 75/76, 133-137
- Marković 1984 Z. Marković: Prilog poznavanju kontinuiteta naseljavanja oko Delova. PZ, 84, 1984, 295-306
- Marković 1986 Z. Marković: Istraživanja paleolitskih, mezolitskih, neolitskih, eneolitskih i ranobrončanih lokaliteta. 40 godina arh. istraživanja, 1986, 6-12.
- Marković 1990 Z. Marković: Problem geneze i razvoja eneolitičkih i ranobrončanih kultura. Arh. istraživanja, 1990, 39-50
- Marković 1992 Z. Marković: Najstarija naseljavanja i kulture Podravine i Kalničko-Bilogorske regije. Katalog izložbe, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1992.
- Marković 1994 Z. Marković, *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*. Koprivnica, 1994.
- Marković 2003 Z. Marković: Novi prilozi poznavanju eneolitika i brončano doba u koprivničkoj Podravini. Arh. Istraživanja 2003, 21, 41-56

- Mayer 1935 A. Mayer: Iasi. VHAD, 16, 1935, 6-82
- Mayer 1942 A. Mayer: Vidasus, der illirische Silvanus. VHAD, 23/24, 1942, 187-192
- Mayer 1957 A. Mayer: Die Sprache der alten Illyrier. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission XV/I, 1957.
- Mayer 1959 A. Mayer: Die Sprache der alten Illyrier. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission XVI/II, 1959.
- Med. enc. vol. 1a Medicinska enciklopedija, vol. 1, Jugoslavenski Leksikografski zavod, Zagreb, MCMLXVII.
- Med. enc. vol. 1b Medicinska enciklopedija, vol. 1, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, MCMVII.
- Med. enc. vol. 2 Medicinska enciklopedija, vol. 2, Svjetlost - Larousse, Sarajevo - Beograd, 1978.
- Medar 1983 M. Medar: Još jedan primjerak keltskog novca iz ostave u Ribnjačkoj. Obavijesti HAD, god. XV, 1983, 28-29
- Medar 1986 M. Medar: O otkriću antičkog reljefa nad portalom bjelovarske župne crkve. Muzejski vjesnik, 9, 1986, 11-13
- Meid 1989 W. Meid: The Indo-Europeization of Old European Concepts. JIES, vol. 17, N°. 3-4. 1989, 297-308
- Meyer 1916 H. Meyer: s.v. Iaso. PWRE, vol. IX, 1916, 758-759
- Meyer 1916a H. Meyer: s.v. Iatros. PWRE, vol. IX, 1916, 805-806
- MCI 1974 *Monumenta Cartographica Iugoslaviae* I. (Ed. R. Novaković), Beograd, 1974.
- Migotti 1994 B. Migotti: Arheološka grada iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj. Nepobjedivo sunce, 1994, 41-187.
- Migotti 1996 B. Migotti: Ranokršćanski grobni nalaz iz Velikih Bastaja kod Daruvara. VAMZ, 28-29, 1996, 127-157
- Miklik 2003 L. Miklik: Bjelovarsko-bilogorska županija - topografija neolitičkih i eneolitičkih lokaliteta. Arh. istraživanja 2003, 21, 33-40
- Minichreiter 1986 K. Minichreiter: Pregled arheoloških nalaza na području općine Virovitica. Virovitica 1986, 81-100
- Minichreiter 1992 K. Minichreiter: Kulturni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj. Prilozi, 9, 1992, 7-22
- Mócsy 1959 A. Mócsy: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest, 1959.
- Mócsy 1962 A. Mócsy: Pannonia. PWRE, s. v. Supp. IX, 1962, 517-776
- Mócsy 1967 A. Mócsy: Die lingua Pannonica. Simpozij 1967, 198-200
- Mócsy 1974 A. Mócsy: *Pannonia and Upper Moesia*. London-Boston, 1974.
- Most 1989 Most. Časopis za kulturu i društvena pitanja, god. XV-XVI, br. 75-76, 1989.
- Mumford 1986 L. Mumford: *Mit o mašini I. Tehnika i razvoj čovjeka*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.
- Nemet-Erllich 1997 D. Nemet-Erllich: = *Aquae Iasae* 1997.
- Nepobjedivo sunce 1994 *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde, Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Katalog izložbe, (Ed. Ž. Demo), Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb 1994.
- Neustadt 1916 E. Neustadt: s.v. Iatromatis. PWRE, vol. IX, 1916, 802.
- Nosan 1973 A. Nosan: Termalni i mineralni vrelci u Sloveniji. Geologija, 6, Ljubljana, 1973, 5-81
- Novi zavjet 1992 Novi zavjet - s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije. Paris, 1992.
- Odyssey 1992 A Commentary on Homer's Odyssey. vol. 3. (Eds. J. Russo & M. Fernandez-Galiano & A. Heubeck), Clarendon Press, Oxford, 1992.
- Olmsted 1994 G. S. Olmsted: *The Gods of the Celts and the Indo-Europeans*. Archeolingua, Budapest, 1994.
- Oriovčanin 1856 L. I. Oriovčanin: Slavenske starine - Daruvar. Neven - Zabavni i poučni list, br. 3, Narodna tiskara Ljudevita Gaja, Zagreb, 1856, 81-82 (preštampano iz Starožitosti, rukopis u NSB Zagreb).
- Paliga 1989 S. Paliga: Proto-Indo-European, Pre-Indo-European, Old European: Archaeological Evidence and Linguistic Investigation. JIES, vol. 17, N°. 3-4. 1989, 309-334
- Palmer 1997 L. R. Palmer: *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*. Oxford at the Clarendon Press, 1997.
- Pavić 1852 A. Pavić: Odgovor na pitanja stavljena po društvu. Arkiv za povijesnicu Jugoslavensku, knj. II, 1852, 339-334
- Petrù 1968 P. Petrù: Vzhodnoalpski Taurisci. Arh. Vest., 19, 1968, 357-373
- Pinterović 1975 D. Pinterović: Nepoznata Slavonija. OZ, 14-15, 1975, 123-155
- Pinterović 1975a D. Pinterović: Rarissima Romana iz Slavonije. OZ, 14-15, 1975, 221-229
- Pinterović 1978 D. Pinterović: *Mursa i njeno područje u antičko doba*. Osijek.
- Póczy 1980 K. Póczy: Pannonian Cities. Archaeology 1980, 239-274
- Prapovijest 1998 S. Dimitrijević & T. Težak-Gregl & N. Majnarić-Pandžić: *Prapovijest*. Zagreb, 1998.
- Prosdocimi 1991 A. L. Prosdocimi: Lingua e scrittura del primi Celti. I Celti 1991, 51-59
- Registar 1997 *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (Eds. M. Šimek et. al.) Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin, 1997.
- Religions 1998 *Religions and Cults in Pannonia*. Exhibition Catalogue (Ed. J. Fitz), Székesfehérvár, 1998.
- Rendić-Miočević - Šegvić 1998 A. Rendić-Miočević & M. Šegvić: Religions and Cults in South Pannonian Regions. Religions 1998, 7-16
- Rendić-Miočević 1965 D. Rendić-Miočević: Prolegomena ilirskoj numografiji. GCBI, 1/III, 1965, 80-91
- Rendić-Miočević 1980 D. Rendić-Miočević: Neki ikonografski i onomastički aspekti Silvanove "panonsko-iliričke" kulturne zajednice. VAMZ, 12-13, 1980, 105-120
- Rendić-Miočević 1986a D. Rendić-Miočević: Još o "Medaljonu Ilirskog plemena Jasa." Iliri 1986, 539-543

- Rendić-Miočević 1986b D. Rendić-Miočević: Silvan i njegova kulturna zajednica u mitologiji Ilira - Ikonografska studija o spomenicima s teritorija Delmata. *Iliri* 1986, 461-505
- Rendić-Miočević 1986c D. Rendić-Miočević: Uz jedan novi izvor o kultu ilirskog boga Medaura. *Iliri* 1986, 523-530
- Rendić-Miočević 1992 D. Rendić-Miočević: O akvajasejskoj epigrafskoj baštini i o posebnostima njenih kulturnih dedikacija. *VAMZ*, 24-25, 1992, 67-76
- Renfrew 1999 C. Renfrew: Time Depth, Convergence Theory, and Innovation in Proto-Indo-European Old Europe as a PIE Linguistic Area. *JIES*, vol. 27, No. 3-4, 1999, 257-294
- Ridley 2003 M. Ridley: *Nature via Nurture. Genes, Experience and What Makes us Human*. Fourth Estate, London, 2003.
- Russo 1992 J. Russo: Commentary on Books XVII - XX. *Odyssey* 1992, vol. 3., 5-130
- Skok 1973 P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* III, 1973, Zagreb
- Salajić 1995 S. Salajić: *Arheološki zemljovid općine Suhopolje*, Katalog izložbe, Gradski muzej Virovitica, Virovitica, 1995.
- Schejbal 1994 B. Schejbal: *Aquae Balissae* i njihovo područje u antičko doba. Diplomski rad (nepublicirano), Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, Zagreb, 1994.
- Schejbal 1996 B. Schejbal: Još jedan nalaz "carskog" kamena. *Obavijesti, HAD*, 1/27, 1996, 28-31
- Schejbal 1996a B. Schejbal: Očekujući istraživanja. *Vijenac*, 74, 1996, 20-21
- Schejbal 1996b B. Schejbal: Antička arheološka topografija Daruvarskog područja. Izlaganje na VI skupštini Hrvatskog arheološkog društva, Bjelovar (nepublicirano), Bjelovar, 1996.
- Schejbal 1999 B. Schejbal: Medieval Topography of the Daruvar Area. M.A. Thesis (unpublished), Central European University Budapest, Department of Medieval Studies, Budapest, 1999.
- Schejbal 2000 B. Schejbal: Srednjovjekovna topografija Daruvarske kotline. Izlaganje na X skupštini Hrvatskog arheološkog društva, Rijeka (nepublicirano), Rijeka, 2000.
- Schejbal 2003 B. Schejbal: Municipium Iasorum - Aquae Balissae. Rad za izdanje međunarodnog Projekta: The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia (u tisku, *Situla*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana).
- Schejbal 2003a B. Schejbal: Prilog rekonstrukciji rimskih komunikacija na jaškom municipalnom teritoriju, *Arh. istraživanja* 2003, 95-120
- Simpozij 1964 Simpozijum. O teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira, *PI CBI ANUBIH* IV/1, 1964.
- Simpozij 1967 Simpozijum. O Ilirima u antičko doba. *PI CBI ANUBIH* V/2, 1967.
- Simpozij 1968 Simpozij. Doprinos Slavonije antičkoj književnosti. *Vinkovci - Zagreb, Vinkovci* 1968.
- Simpozij 1984 Simpozijum. Duhovna kultura Ilira. *PI CBI ANUBIH* LXVII/11, 1984.
- Sokač-Štimac 1999 D. Sokač-Štimac: Arheološki nalazi s područja naselja Velika. (izlaganje, rukopis u tisku), *Znanstveni skup, Velika u prošlosti i sadašnjosti*, 1999, Velika.
- Stipčević 1979 A. Stipčević: *Iliri*. Zagreb, 1979.
- Stipčević 1984 A. Stipčević: Kult heroiziranog pokojnika u ilirskoj religiji. *Simpozij* 1984, 215-221
- Stirling 1998 J. Stirling: *Lexicon nominum herbarum, arborum fruticumque linguae latinae*. vol. III, I-P, *Ex Aedibus Domus Editoriae «Encyclopaedia»*, Budapestini, 1998.
- Suić 1976 M. Suić: *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*. Split, 1976.
- Szabo 1911 G. Szabo: Prilozi za povijesnu topografiju požeške županije. *VHAD*, 11, 1910/11, 9-21
- Szabo 1934 G. Szabo: Iz prošlosti Daruvara i okolice. *Narodna starina*, 28, 1934, 79-98
- Šašel 1980 J. Šašel: Deserta regna pastorum. (*Verg., Geogr.* 3, 476-477), *Gabrovčev zbornik (Situla 20/21)*, 1980, 421-430
- Šegvić 1986 M. Šegvić: Antički kultovi u Sisku i Topuskome. *Arh. istraživanja* 1986, 95-101
- Šišić 1918 F. Šišić: Iz arhiva grofova Pongracza. *Starine*, 36, 1918, 31-80
- Škrobonja et al. 1999 A. Škrobonja & A. Muzur & I. Kontošić: Birth of St. Mary (St Anne' parturition) in the light of messages from medical education: Three examples from Croatian sacral heritage. *Journal of Perinatal Medicine*, 27, 1999, 417-422
- Škrobonja et al. 1999a A. Škrobonja & I. Kontošić & A. Muzur: Conception and pregnancy in several examples from Croatian sacral patrimony. *European Journal of Obstetrics and Gynecology and Reproductive Biology*, 85, 1999, 215-217
- Šugar et al. 2002 I. Šugar & I. Gostl & K. Hazler-Pilepić: *Hrvatsko biljno nazivlje. Analiza hrvatskog biljnog nazivlja u dijelu Liber de simplicibus Benedicti Rinij*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002.
- Težak-Gregl 1991 T. Težak-Gregl: Naselje korenovske kulture u Kaniškoj Ivi. *OA*, 15, 1991, 1-23
- Težak-Gregl 1993 T. Težak-Gregl: *Kultura linearno trakaste keramike u Hrvatskoj*. Zagreb, 1993.
- Težak-Gregl 1998 T. Težak-Gregl: Neolitik i eneolitik. *Prapovijest*, 58-160
- Težak-Gregl 2001 T. Težak-Gregl: Veze između kontinentalne i primorske hrvatske tijekom neo/eneolitika. *OA*, 25, 2001, 27-35
- Thomas 1980 E. B. Thomas: Religion. *Archaeology* 1980, 177-206
- Truhelka 1914 Č. Truhelka: Kulturne prilike u Bosni i Hrecegovini u doba prehistoričko, *GZM*, 26, 43-140
- Ventris & Chadwick 1973 M. Ventris & J. Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*. Cambridge at the University Press, Cambridge, 1973.
- Vinski-Gasparini 1973 K. Vinski-Gasparini: *Kultura polja s žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. Zadar, 1973.
- Vinski-Gasparini 1978 K. Vinski-Gasparini: Osvrt na istraživanje kasnog brončanog doba i starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj. *Arh. istraživanja* 1978, 129-156
- Vinski-Gasparini 1983 K. Vinski-Gasparini: *Kultura polja s žarama sa svojim grupama*. *PJZ*, 4, 1983, 547-646

- Vinski-Gasparini 1987 K. Vinski-Gasparini: Grupa Martijanec - Kaptol. *PJZ*, 5, 1987, 182-231
Virovitica 1986 *Virovitički zbornik* 1234. - 1984. (Ed. A. Mohorovičić), Virovitica, 1986.
Wilkes 1969 J. J. Wilkes: *Dalmatia*. Rutledge & Kegan Paul, London, 1969.
Wilkes 1992 J. J. Wilkes: *Illyrians*. Oxford - Cambridge, Mass.: Blackwell, 1992.
Woodard 1997 R. D. Woodard: *Greek Writing from Knossos to Homer*. New York: Oxford University Press, 1997.
Zamarovski 2002 V. Zamarovski: *Junaci antičkih mitova. Leksikon grčke i rimske mitologije*. Beograd, 2002.
Zaninović 1986 M. Zaninović: Pojava antike u središnjoj Hrvatskoj. *Arh. istraživanja* 1986, 59-67
Zaninović 1996 M. Zaninović: Andautonia i Siscia u odrazu flavijevske politike. *Arh. istraživanja* 1996, 59-64
Zaninović 2001 M. Zaninović: Jadranski kelti. *OA*, 25, 2001, 57-64

ZUSAMMENFASSUNG

NEUE BETRACHTUNGEN ÜBER *AQUAE BALISSAE* UND PANNONISCHES VOLK *IASI*

Schlüsselwörter: *Iasi*, Grosse Mutter Göttin, neolithische Alteuropa, Thermalquellen, Balneotherapie, Schamanen, Iasione Pflanze, Genesung, Ägäis, *Iasis* (griech. Heilung)

Das Ethnonym *Iasi* bezeichnet in literarischen und epigraphischen Quellen ein pannonisches Volk, das ein an Heilquellen reiches Gebiet bewohnte. Die verbreitete linguistische Erklärung verbindet den Namen mit der Naturscheinung mit Berücksichtigung der Wärme und Stärke der Quelle. Das Ethnonym kann noch präziser gedeutet werden. Die Ableitung aus der Wurzel **ias/*iat-* zeigt im Altgriechischen sehr klar die Bedeutung von Heilung und Genesung. Gewisse Bestätigungen sind sehr alt und verweisen

auf die Möglichkeit, dass die aus dieser Wurzel abgeleitete Bezeichnung schon in der Urgeschichte Angehörige einer Population bezeichnete, die die Heilungsspezialisierung in Verbindung mit Heilkräften von Thermalquellen und heilsamem Moor im pannonischen Raum entwickelte. Archäologische und historische Quellen bestätigen überzeugend, dass auf heilsamen Lokationen im Gebiet der *Iasi* weibliche und männliche Heilgottheiten von autochthonem Konzept (Grosse Göttin, Silvan, Nymphen) verehrt wurden. Iasische Heiler (Schamanen) wirkten unter einem besonderen Schutz und mit dem Verehren dieser Gottheiten. Vom ursprünglichen Gebiet breitete sich der Begriff bis ins ägäische Becken aus, wo er in mythologischer Prosopographie und in geographischer Realität bestätigt wurde.

Übersetzt von K. Muretić